

Т. М. Валынец, І. Э. Ратнікава, І. С. Роўда, П. П. Шуба

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

3

ЧАСТКА 1

Т. М. Валынец, І. Э. Ратнікава, І. С. Роўда, П. П. Шуба

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

Падручнік для **3** класа
агульнаадукацыйных устаноў
з рускай мовай навучання

У дзвюх частках

Частка 1

Зацверджана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь

МІНСК
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ІНСТЫТУТ АДУКАЦЫІ
2007

все учебники на www.slovo.ws

все учебники на www.slovo.ws

УДК 811.161.3(075.3=161.1)

ББК 81.2Бен-922

В15

Р э ц е н з е н т ы:

кафедра беларус. мовы і методыкі яе выкладання факультэта пачатковай адукацыі УА «БДПУ імя Максіма Танка» (канд. пед. навук, дац. *В. І. Свірыдзенка*);

метадычнае аб'яднанне настаўнікаў пачатковых класаў УА «Сярэдняя агульнаадукацыйная школа № 159 г. Мінска» (настаўнік пачатковых класаў выш. катэгорыі *А. С. Бруёк*)

Умоўныя абазначэнні:

— дамашняе заданне;

— правіла;

— дадатковае заданне да практыкавання;

— падказка слоўніка;

— пропуск літары або літар;

— пропуск слова або слоў;

— слоўнікавае слова.

ISBN 978-985-465-262-7 (Ч. 1)

ISBN 978-985-465-261-0

© Вальнец Т. М., Ратнікава І. Э.,
Роўда І. С., Шуба П. П., 2007

© Афармленне. НМУ «Нацыянальны
Інстытут адукацыі», 2007

Гукі і літары. Алфавіт

1. Прачытайце, устаўляючы патрэбныя словы.

Словы складаюцца з Гукі мы чуем і вымаўляем.

На пісьме гукі абазначаюцца

Усе літары мовы, размешчаныя ў пэўным парадку, называюцца

2. Прачытайце. Назавіце ў словах гукі і літары.
У якіх словах літар больш, чым гукаў?

аўтобус

Радзіма

кніга

школьнік

ураджай

рэчка

• Як у напісанні слова *Радзіма* перадаецца па-
чуццё павагі да роднай зямлі?

• Запішыце ў сшытку, з якіх гукаў складаецца
слова *Радзіма*: [р] [] [] [] [] [] [].

3. Прачытайце. Якімі гукамі адрозніваюцца вы-
дзеленыя словы?

Грыша **грае** — сэрца **грэе**.

Той, хто слухае, дабрэе.

Прыйшлі мы ў лес, што пах **расой**.

Грыбоў — ну хоць касі **касой**.

А. Дзеружынскі

• Запішыце выдзеленыя словы парамі. Пад-
крэсліце літары, якімі гэтыя словы адрозніваюцца.

4. Прачытайце. Каб аднавіць прапушчаныя сло-
вы, дадайце да выдзеленых слоў па адным гуку.

У рачулцы **рак**.

На бярозе ...

Пад канапай кот.

А ў норцы ...

Н. Галінойская

• Спішыце верш. Падкрэсліце ўстаўленыя словы. Якія літары вы дадалі да слоў *рак* і *кот*?

5. Прачытайце верш. Растлумачце напісанне вялікай літары ў словах.

Цэлы статак я гадую

Мой пярэсценькі Дружок
любіць свежы муражок.

Не адзін ён у хляве:
тут і Зорачка жыве,
і Лысушка, і Маліна,
Стрэлачка і Журавіна.
Добра я кароў гадую,
мурагу ім не шкадую.

П. Прануза

• Выпішыце мянушкі жывёл у алфавітным парадку.

6. Спішыце, устаўляючы патрэбныя словы.

1. ... водзіць цягнікі. 2. ... вырошчвае на палетках збожжа. 3. ... апрацоўвае дэталі на такарным станку. 4. ... вы-

рабляе з дрэва розныя рэчы. 5. ... малое цудоўныя партрэты і пейзажы.

Словы для даведкі: мастак, машыніст, токар, сталяр, хлебароб.

Пейза́ж — малюнак краявіду, напрыклад лесу, поля, пагорка.

• Запішыце ў сшытак, з якіх гукаў складаецца слова машыніст: [м] [] [] [] [] [] [] [].

Галосныя гукі пасля цвёрдых зычных. Іх абазначэнне на пісьме

7. Прачытайце, устаўляючы патрэбныя словы.

Галосныя гукі ўтвараюцца адным толькі ..., без шуму. Гук [о] бывае толькі ў ... складах, [э] таксама. Гук [а] — самы лагодны. Ён сябруе з усімі складамі. Калі склад становіцца ..., [о] і [э] пакідаюць яго. Тады добры і працавіты [а] займае іх месца: *со́рамна* — *не са́ро́мся*, *рэ́чка* — *рачу́лка*.

Словы для даведкі: націскных, ненаціскным, голасам.

8. Прачытайце. Назавіце ў словах націскныя галосныя гукі. Растлумачце напісанне выдзеленых літар.

воўк — ваўкі

мароз — маразы

робіць — рабіў

шэсць — шасці

шэпчуць — шаптаць

стрэхі — страха

9. Прачытайце словы. Змяніце іх так, каб замест літар о і э пісалася а.

Цэны — ..., рэкі — ..., горы — ...,
сосны — ...

● Запішыце словы парамі, пастаўце ў іх націск, падкрэсліце літары о, э, а.

У з о р: *стрэ́хі — страха́.*

10. Прачытайце. Якія літары трэба пісаць замест кропак?

Самыя ціхія — сцэжкі дубр..вы,
самыя звонкія — р..дныя гукі,
самыя ч..рствыя — крыўдныя сл..вы,
самыя чулыя — матчыны рукі.
Найсал..дзейшыя — у лесе м..ліны,
а найгарч..йшыя — дні на чужыне.

М. Танк

● Запішыце словы з прапушчанымі літарамі так, як патрабуе правіла. Падкрэсліце ўстаўленыя літары.

11. Прачытайце. Адгадайце загадкі.

1. І ў сто гадоў я мал..ды. Маё насенне — ж..луды.

2. Ходзіць п..лем з краю ў край, р..жа ч..рны каравай.

3. Са стр..хі м..рква вісіць, паху не мае, зімой выр..стае.

Словы для даведкі: лядзяш, дуб, трактар з плугам.

● Спішыце, устаўляючы патрэбныя галосныя літары.

12. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

Некаторыя словы прыйшлі ў беларускую мову з іншых моў: грэчаскай, французскай, англійскай і іншых. Гэтыя словы часта вымаўляюцца не так, як беларускія. Гук [э] у іх можа быць і не пад націскам: *т[э]áтр, т[э]лэвізар, флама́ст[э]р, гард[э]ро́б*. Таму ў гэтых словах літара э пішацца ў ненаціскных складах.

• Чаму ў словах *тэатр, тэлевізар, фламас-тэр, гардэроб* літара э пішацца не пад націскам? Запішыце гэтыя словы.

флама́стэр

13. Прачытайце. Адкажыце, куды на самай справе дзелася сонейка.

Надвячорак

Сонца з вершалінкі м..ладзенькай бя..зкі моўчкі дало нырца ў р..чку.

Месячык аж збылеў ад хвалявання: уто-піцца! Вецер у злосці затрос бя..зку: чаму не затрымала с..нейка? Неба на захадзе нібы ад сор..му пачырванела. Пачынала вечар..ць.

А. Бадак

• Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары о, э, а.

Галосныя гукі пасля мяккіх зычных. Іх абазначэнне на пісьме

14. Прачытайце, устаўляючы патрэбныя словы.

Літары *ё, е, я* абазначаюць гукі [о], [э], [а] пасля ... зычных. Калі [о] і [э] замяняюцца на [а], замест літар *ё* і *е* пішацца *я*. Гэта адбываецца толькі ў ... складзе перад націскам: *цёплы* — *цяплэйшы*, *сцёжка* — *сцяжынка*. У іншых складах *е* можа пісацца і не пад націскам: *верасы*, *крёпелька*.

15. Разгледзьце малюнак. Адкажыце на пытанні.

• Якімі літарамі абазначаюцца гукі [о], [э], [а] пасля мяккіх зычных?

• На які гук замяняюцца [о] і [э] у першым складзе перад націскам? Якая літара тады пішацца замест *ё* і *е*?

16. Прачытайце словы. Назавіце ў іх націскныя галосныя. Які галосны гучыць у першым складзе перад націскам?

мёд — мядок

лес — лясок

цёк — цячэ

бег — бяжыць

слёзы — сляза

вербы — вярба

17. Прачытайце загадкі і адгадайце іх.

1. У шэры кажушок апрануты дружок.

А выпадзе **сняжок** — бялее кажушок.

2. Дзяўчаткі-весьялушкі

памылі ў рэчцы стужкі.

Цяпер яны не ў косах,
а сохнуць у **нябёсах**.

К. Камейша, М. Маляўка

● Спішыце выдзеленыя словы. Пастаўце ў іх націск. Падкрэсліце галосную літару ў першым складзе перад націскам.

● Растлумачце розніцу ў напісанні слоў *вясёлы* — *весьялушка*, *неба* — *нябёсы*, *снег* — *сняжок*, *белы* — *бялее*.

18. Прачытайце тэкст. Якія літары трэба ўставіць замест кропак?

Яны як с..стрычка і брат. Жвавая сінічка-нев..лічка і паважны прыгажун сн..гір.

Улетку яны выводзяць птушанят у хваёвым лесе. Сн..гір — у гн..здзе з сухіх галінак, сінічка — н..рэдка ў старым пакінутым дупле.

У. Ягоўдзік

● Спішыце, устаўце прапушчаныя літары і падкрэсліце іх.

Жва́вы — рус. *резвый, шустрый, проворный*.

Паважны́ — рус. *важный, степенный, неторопливый, спокойный*.

19. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

Словы, якія прыйшлі ў беларускую мову з іншых моў, часта вымаўляюцца не так, як беларускія. У такіх словах [э] пасля мяккіх зычных не пераходзіць у [а]. Таму ў першым складзе перад націскам пішацца не *я*, а *е*: *меда́ль, пена́л, мета́л, метро́*.

● Чаму ў словах *медаль, пэнал, метал, метро* літара *е* пішацца ў першым складзе перад націскам? Спішыце гэтыя словы.

пена́л

20. Прачытайце. Растлумачце, якія літары трэба пісаць замест кропак.

Улетку кроп..лька была в..сёлаю д..жджынкай..

А іней лёг, зіма прыйшла —
зл..цела ўніз сн.,жынкай.

М. Сівец

- Спішыце. Падкрэсліце ўстаўленыя літары.

Звонкія і глухія зычныя гукі.

Іх абазначэнне на пісьме

21. Прачытайце, адкажыце на пытанні.

Звонкія і глухія зычныя гукі ўтвараюць пары. Парныя гукі адрозніваюцца толькі адным: гучыць ці не гучыць голас пры іх вымаўленні: [д]—[т], [ж]—[ш].

На канцы слова і перад глухім зычным звонкі гук замяняецца на глухі: пла[д]ы — пло[т], ка[з]аў — ка[с]ка. Як правільна абазначыць на пісьме парны зычны? Трэба змяніць слова ці падабраць праверачнае так, каб гэты гук знаходзіўся перад галосным: *дарожка* — *дарожак*, *птушка* — *птушак*, *казка* — *казачка*.

- Чым адрозніваюцца звонкія і глухія зычныя пры вымаўленні?
- Як праверыць напісанне літары пры абазначэнні парнага зычнага гука?

22. Якіх парных гукаў не хапае? Запішыце іх парамі ў сшытак.

[б]—[п], [б']—[...], [г]—[...], [г']—[...], [дз']—[ц'],
[дж]—[...], [ж]—[...], [з]—[...], [з']—[...].

23. Замяніце словы па ўзоры, запішыце іх. Падкрэсліце літару, якая абазначае зычны гук перад зычным або на канцы слова.

гербы — *герб*

слёзы — *слёзкі*

сарпы — ...

грыбы — ...

сцягі — ...

мышы — ...

гаражы — ...

грады — ...

24. Спішыце, устаўляючы патрэбныя літары.

Што за ноч! Што за ціш!

Змоўклі травы, кра..кі.

Усплыў мясячык на ўзвы..

баяць свету ка..кі.

Якуб Колас

25. Прачытайце. З чым пісьменнік параўноўвае спелыя маліны пад сонечнымі промнямі?

Была ціхая летняя раніца. Сонца пабліскавала на вільготным лісці бяро.. . Спелыя яга..кі малін гарэлі, як камяні-самацветы.

Мішка абскубаў яга..кі лапай, набіваў поўны рот малінамі разам з лісцем, з маленькімі мура..камі.

Паводле М. Лынькова

● Як праверыць правапіс слоў з прапушчанымі літарамі?

● Спішыце першую частку тэксту, падкрэсліце ўстаўленыя літары.

26. Прачытайце і запомніце назвы ягад.

Чарніцы, суніцы, клубніцы, агрэст, парэчкі, брусніцы.

● Падзяліце назвы ягад на дзве групы і запішыце па ўзоры.

У з о р: Лясныя ягады: чарніцы, ...,

Садовыя ягады: клубніцы, ...,

27. Прачытайце. Пра якое «люстраное акно» апавядае аўтар?

Крыніца

Пад гарою расла в..рба. Пад в..рбою было люстраное акно ў з..лёнай траве. Тут пачынаўся і бе.. да рэчкі малы ручаёк. З узгорка да в..рбы вытапталі сце..ку. Усе прыходзілі сюды піць ваду.

Зімою акно не зам..рзала. Пара, як з мі..кі,
клубілася над ім. А дзе.. казаў, што з..мля
дыхае тут.

Паводле І. Грамовіча

- Растлумачце напісанне слоў з прапушчанымі літарамі.
- Спішыце, падкрэсліце ўстаўленыя літары.

Люстраны́ — рус. зеркальный.

Цвёрдыя і мяккія зычныя гукі.

Абазначэнне мяккасці зычных на пісьме

28. Прачытайце, называючы замест кропак патрэбныя літары. Адкажыце на пытанне.

Такія гукі, як [б] і [б'], [м] і [м'], [с] і [с'], вельмі падобныя па вымаўленні. Яны адрозніваюцца толькі цвёрдасцю-мяккасцю. Парныя па цвёрдасці-мяккасці гукі абазначаюцца аднолькавымі зычнымі літарамі. Аб тым, што ў слове ёсць мяккі гук, гавораць нам літары .. , .. , .. , .. , .. і літара .. .

- Якія з гэтых гукаў маюць парныя гукі па мяккасці: [э], [п], [н], [дж], [ш], [л], [р]?

29. Спішыце. Падкрэсліце словы, якія адрозніваюцца толькі адным гукам.

Васіль вёз сена воз.

● Назавіце ўсе мяккія зычныя гукі ў словах. Як мяккасць кожнага з іх перадаецца на пісьме?

30. Прачытайце. З чым аўтар параўноўвае работу павучка?

Павуковы красёнцы

Прачынаецца ў лесе
на зары павучок.

Ён красёнцы развесіў
на альховы сучок.

Пазяхае дрымота,
спяць мурашкі яшчэ.
А павук за работай —
і прадзе сам, і тчэ.

Х. Гурыновіч

• Назавіце ўсе галосныя і зычныя гукі ў выдзеленых словах.

• Спішыце першы слупок верша. Падкрэсліце галосныя літары, якія абазначаюць мяккасць зычных гукаў.

Красёнцы — ручны ткацкі станок.

31. Прачытайце. Спішыце, устаўляючы галосныя літары, якія абазначаюць мяккасць зычных гукаў.

Радз...ма мая дарагая,
ты ў шчасці жаданым жыві.
Я сэрцам табе прыс..гаю
у шчырай сыноўняй л..бві.

А. Бачыла

32. Прачытайце. Запомніце выразы, з якіх можна пачынаць размову.

1. — Прывітанне! Як справы?
— Дзень добры! Дзякуй, вельмі добра.

2. — Добрай **раніцы!** Як сябе адчуваеш?
— **Дзякуй.** На жаль, не зусім добра.
3. — Добры вечар! Як вы даехалі?
— Дзякуй, добра. Але ў дарозе вельмі
стаміўся.

• Запытайцеся ў суседа па парце, як у яго справы. А ён няхай адкажа вам.

• У выдзеленых словах назаўсёды ўсе цвёрдыя і мяккія зычныя гукі.

33. Прачытайце. З дапамогай якіх слоў пазт апісвае верасень як жывую істоту?

Як хораша! Нячутнаю ступою,
світалым подыхам асенняе красы
ступае верасень над жоўтаю травою,
страсаючы жамчужынкі расы...

А. Звонак

• Спішыце. Падкрэсліце зычныя літары, якія абазначаюць мяккія гукі, разам з наступнымі галоснымі або **ь**.

У з о р: світалым.

Нячутнаю ступою — рус. *неслышной поступью*.

Світалым подыхам — рус. *рассветным дыханием*.

Гукі [д], [т], [дз'], [ц']. Іх абазначэнне на пісьме

34. Прачытайце, называючы замест кропак патрэбныя літары.

Гукі [д] і [т] — цвёрдыя. Іх «мяккіх братоў» завуць [дз'] і [ц']. Пасля літар **д** і **т** пішуцца галосныя літары .., .., .., .., а пасля **дз** і **ц** — галосныя літары .., .., .., .. і літара **ь**. Гукі [д], [дз'], [т] і [ц'] часта чаргуюцца пры змяненні слоў: *сад* — *у садзе*, *хата* — *у хаце*.

У беларускай мове ёсць няпарны гук [ц]. Ён заўсёды цвёрды: *цэгла*, *цыбуля*, *цукар*.

● Якія мяккія гукі з'яўляюцца парнымі для цвёрдых гукаў [д] і [т]?

35. Прачытайце скарагаворкі. Які гук паўтараецца ў іх часцей за ўсё?

Трухлявую дзеравіну дзятлы дзяўбуць дзюбамі.

Дзяды і дзядзькі дзялілі дзялянкі.

● Вывучыце скарагаворкі і патрэніруйцеся вымаўляць іх хутка.

Дзялянка — участак зямлі.

36. Прачытайце. Якімі словамі паэт апісвае нахіленыя над вадой галіны вербаў?

Там, дзе косы мыю..ь вербы
ў яснай глыбіні,
паласатыя, як зебры,
хо..яць акуні.

Ледзь закінеш толькі ву..у —
не зявай, браток:
на ва..е, нібы са спуду,
дрогне паплавок.

А. Вялюгін

- Спішыце, устаўляючы літары **д, т** або **дз, ц**.

Са спуду — рус. *с перепугу*.
Ледзь — рус. *чуть, едва*.

37. Прачытайце. Запомніце выразы, з дапамогай якіх мы гаворым пра час.

1. — Скажыце, калі ласка,
колькі цяпер часу?
— Дваццаць мінут трэцяй.
(Дзве гадзіны дваццаць мінут).

2. — Вы не падкажаце, якая зараз гадзіна?

— Канешне. Палова першай. (Дванаццаць гадзін трыццаць мінут.)

• Запытайцеся ў суседа па парце, колькі зараз часу. Няхай ён адкажа вам.

38. Прачытайце. Спішыце. Падкрэсліце літары **дз і ц** разам з наступнымі галоснымі.

1. У колькі гадзін прыйдзе бацька? 2. Цётка прыедзе ў гадзіну дня. 3. А якой гадзіне ты ідзеш у школу? 4. Урокі пачынаюцца а восьмай гадзіне.

• Адкажыце, а якой гадзіне вы вяртаецеся дамоў пасля школы. У колькі гадзін прыходзяць з працы вашы бацькі?

39. Прачытайце. Якія літары прапушчаны ў словах?

1. Ціха месяц а..інокі хо..іць у небе над зямлёю. 2. Мы чакалі не..ярпліва лета, цёплых, ясных дзён. 3. Між узгоркаў і курганаў с..ежка вузкая ляжы..ь. 4. У апус..елым садку глуха ве..ер шуміць.

Якуб Колас

• Спішыце, устаўляючы літары **дз і ц**. Падкрэсліце ўстаўленыя літары.

Зычныя гукі, няпарныя па цвёрдасці-мяккасці. Іх абазначэнне на пісьме

40. Прачытайце. Адкажыце на пытанні.

Некаторыя цвёрдыя зычныя гукі не маюць «мяккіх братоў». Гэта так званыя шыпячыя гукі [ж], [дж], [ч], [ш] і самы гучны зычны ў беларускай мове [р]. Такія гукі называюць няпарнымі цвёрдымі. Пасля літар **ж, ч, ш, р** пішуцца галосныя літары **а, о, у, э, ы:** *жоўты, шэры, чысты.*

- Якія зычныя гукі ў беларускай мове няпарныя па цвёрдасці-мяккасці?

- Якія галосныя літары пішуцца пасля зычных літар **ж, ч, ш, р**?

41. Прачытайце верш. Сачыце за правільным вымаўленнем гука [ч].

Авечкі ды хмаркі

На крутым беразе **рэчкі**
пасуцца чатыры **авечкі**,
бачаць хмаркі ў люстэрку рэчкі
ды кажуць: «Плывуць авечкі!»

Углядаюцца хмаркі з нябёс —
бачаць авечыя каркі,
вачам не вераць нябось:
«Пасуцца чатыры хмаркі!»

Д. Біцэль-Загнетава

● Спішыце першую частку верша. Падкрэсліце ў словах галосныя літары, якія пішуцца пасля літар **ж, ч, ш, р**.

● Вусна перакладзіце выдзеленыя словы на рускую мову. Чым адрозніваецца вымаўленне зычных у гэтых беларускіх і рускіх словах?

Ка́рак — рус. холка, задняя часть шеи.

42. Прачытайце скарагаворкі. Патрэніруйцеся хутка вымаўляць іх.

Крот ля самых ля варот ранкам рые агарод.
Тры дрывасекі, тры дрываколы на трох дварах дровы калолі.

• Спішыце другую скарагаворку. Падкрэсліце літару **р** разам з наступнай галоснай.

43. Прачытайце словы. Выпішыце назвы птушак.

Вавёрка, верабей, качка, вожык, зязюля, мастак, шпак, лістапад.

• У выпісаных словах падкрэсліце літары, якія абазначаюць няпарныя цвёрдыя зычныя гукі.

44. Прачытайце верш. Чаму светлячкі перасталі свяціць?

Светлячкі

Светлячкі блішч..ць вакол.

Іх — як у горадзе акон.

Я набраў іх у кіш..ню,

дома ў шклянку памясціў:

будуць, як ліхтар, свяціць.

Павайздросціць заўтра Ж..ня.

Надыш..ў наступны веч..р,
шлях разліўся ў небе Млечны.
З-за хмур..нкі выйш..ў месяц.
Светлячкі ж зусім не свецяць.
Не блішч..ць ніводны болей.
Адпушчу іх лепш на волю.

Х. Гурыновіч

• Якія галосныя літары трэба пісаць у словах замест кропак? Спішыце гэтыя словы. Падкрэсліце устаўленыя літары разам з папярэдняй.

У з о р: блішчаць.

Пазайздросціць — рус. *позавидует*.

45. Прачытайце.

Наш настаўнік спеваў Алесь Мікалаевіч тлумачыў у класе нотную граматы і навуч..ў нас спяваць у хоры. Ён казаў, што песня дужа магутная ў хоры. Яна ўсё дапаможа зрабіць ч..лавеку.

Паводле І. Грамовіча

• Спішыце, устаўляючы патрэбныя галосныя літары.

Тлумачыў — рус. *объяснял*.

Напісанне слоў з ў

46. Прачытайце. Адкажыце на пытанні.

Зычны гук [ў] вымаўляецца толькі пасля галосных гукаў. Таму яго сяброўка, літара **ў** (**у** нескладовае), пішацца толькі пасля галосных літар. Літара **ў** можа быць і ў сярэдзіне слоў, і ў канцы, і нават у пачатку слова: *лоўка, пайшоў, адпачывала ўлетку.*

Памятайце, што літара **ў** ніколі не бывае вялікай: *цётка Уладзя, вуліца Усходняя.*

- Калі вымаўляецца зычны гук [ў]?
- Калі пішацца літара **ў**.

47. Прачытайце. Спішыце. Падкрэсліце літару **ў**.

Восень — цудоўная пара. Радуюць вока багата ўбраныя дрэвы. Зямля ў лесе засыпана жоўтым і чырвоным лісцем. Яна падобна на рознакаляровы дыван.

- Растлумачце напісанне слоў з **ў**.

48. Прачытайце. Якія літары трэба ўставіць замест кропак: *у ці ў?*

У парк.. саджалі дрэ..цы. Міхась пасадзі.. на сваім двары маладзенькі клёнік. Аднам.. клёнік.. было сумна расці.

Аднойчы ... нядзелю жыхары дома пасадзілі яшчэ некалькі дрэ..цаў. Міхаська.. клёнік цяпер не сумава.. сярод іншых дрэ.. .

Паводле В. Хомчанкі

- Спішыце. Падкрэсліце ўстаўленыя літары.

49. Перакладзіце словы на беларускую мову і запішыце іх.

Выставка, правда, волки, травка, ровный.

- Які гук вымаўляецца ў беларускіх словах замест [в] і [л] у рускіх словах?

50. Прачытайце казку. Чаму дзяцел не спявае, як іншыя птушкі?

Да..ным-да..но вялікі чарадзей ствары.. для кожнай птушкі сваю песню. Каму кукаванне, каму свіст, каму звон. Птушкі зляцеліся з ..сіх бакоў і разабралі песні. Толькі дзяцел спазні..ся, і яму не хапіла песні. Напэ..на, нехта прыхапі.. яе сабе ў запас. З той пары дзяцел увесь свой век б'е дзюбай — пытаецца ў дрэ.., хто ўзя.. яго песню.

- Якія літары трэба ўставіць замест кропак у словах?

- Выпішыце гэтыя словы. Падкрэсліце літары у, ў.

51. Прачытайце. Хто што робіць?

1. Будаўнікі ... дамы, заводы, бібліятэкі.
2. Доктары ... хворых у бальніцах і паліклініках.
3. Спевакі ... у тэатрах і канцэртных залах.
4. Цырульнікі ... дарослых і дзяцей.

Словы для даведкі: *выступаюць, стрыгуць, лечаць, будуюць.*

- Спішыце, устаўляючы патрэбныя словы.

52. Прачытайце. Якія літары трэба ўста-
віць замест кропак?

Гэта было там, дзе я нарадзі..ся. Вёска
наша стаяла паміж двух гасцінца.. . Гэтыя
гасцінцы прахо..ілі па ..згорках.

Месца было глухое. На захадзе ц..кла
р..чка. З по..дня падступа.. лес. На по..начы
было б..лота.

Паводле І. Грамовіча

- Спішыце, устаўляючы патрэбныя літары. Пад-
крэсліце іх.

Гасці́нец — шырокая дарога.

По́ўнач — рус. *север*.

По́ўдзень — рус. *юг*.

Падоўжаныя зычныя гукі. Іх абазначэнне на пісьме

53. Прачытайце. Адкажыце на пытанні.

У некаторых словах паміж двума галоснымі гукамі сустракаюцца асаблівыя зычныя. Яны вымаўляюцца даўжэй, чым звычайна: *Палессе, суддзя, зацішша, піццё*. Іх называюць падоўжанымі.

Падоўжаныя зычныя гукі на пісьме перадаюцца дзвюма літарамі: *сс, шш, цц*, а падоўжаны [дз'] — літарамі *ддз*.

- Якія гукі называюцца падоўжанымі? Назавіце словы з падоўжанымі гукамі.
- Як падоўжаныя гукі перадаюцца на пісьме?

54. Прачытайце. Чаму першы месяц восені называецца *верасень*?

Восенню на ўзлессі ўецца верас — расліна з дробным лісцем і маленькімі ліловымі кветкамі. А ў лесе — сапраўднае грыбное багацце. Баравікі-прыгажунны нібы самі просяцца ў кошык.

- Знайдзіце словы з падоўжанымі гукамі. Выпішыце іх. Падкрэсліце літары, якія абазначаюць падоўжаныя гукі.
- Назавіце словы з *ў*. Растлумачце напісанне гэтай літары.

55. Прачытайце радкі з вершаў Якуба Коласа. Карыстайцеся словамі для даведкі.

1. Поле голае шырока ... роўнаю лягло.
2. Люблю я ... шырокіх палёў.
3. Як прыемна пахне ... !
4. Высока разняў сваё ... арол.
5. У ... льецца звонкі галасок.

Словы для даведкі: паднябессі, прыволле, збожжа, гладдзю, крылле.

- Спішыце, устаўляючы патрэбныя словы. Падкрэсліце літары, якія абазначаюць падоўжаныя гукі.

- Падзяліце для пераносу словы *паднябессе, збожжа, крылле*.

56. Прачытайце. Якія літары трэба ўставіць замест кропак?

Беларускае слова *жыта* ўзнікла шмат стаго..яў таму назад. Словы *жыта* і *жыць* — сваякі. І гэта невыпадкова. Хлеб — аснова харчава..я і жы..я. Месца для захаван..я збо..а ў славян здаўна называлася жытніцай.

А зараз мы называем жытніцай багаты ўраджаем край, які дае краіне збо..а.

Паводле І. Шпадарука

- Спішыце першы абзац тэксту, устаўляючы патрэбныя літары.

Харчава́нне — рус. питание.

57. Прачытайце. Назавіце словы з падоўжанымі гукамі.

1. — Што ты сёння еў на сьнеданне?
— Вараныя яйкі, каву з пячэннем.
2. — Што ты будзеш есці на абед?
— Курыны булён на першае і мяса з бульбяным пюрэ на другое.

● Запытайцеся ў суседа па парце, што ён сёння еў ці будзе есці. А ён няхай адкажа вам.

Словы для даведкі: яечня, чай, каша, сырок, смажаная бульба, катлета, боршч, яблык, сок, малако, булачка, салата.

58. Прачытайце. Якія літары трэба ўста-
віць замест кропак?

Дыхнула зіма спакойным халодным ды-
ха..ем. Старыя вятры, якія восе..ю надакучліва
шумелі ў га..і бярозы, сёння змоўклі. Шч..кі
ц..пер прыемна шчыпаў бадзёры марозік.

Паводле І. Грамовіча

● Спішыце, устаўляючы патрэбныя літары. Пад-
крэсліце іх.

Напісанне слоў з раздзяляльнымі знакамі

59. Прачытайце, устаўляючы патрэбныя словы.

Часцей за ўсё зычны і галосны гукі да-лучаюцца адзін да аднаго: *песня, сямя*. Але ча-сам іх раздзяляе гук [й]: *п'е, сям'я*. На пісьме гэта перадаецца з дапамогай ... знакаў: ... і ... — гэта надрадковы значок, які пі-шацца пасля розных зычных літар, акрамя *л*. Пасля *л* пішацца ... : *аб'ява, пер'е, пад'ём, льецца, Ульяна*.

Словы для даведкі: *раздзяляльных, апо-страфа, мяккага знака*.

60. Прачытайце. Растлумачце правапіс слоў з апострафам і раздзяляльным мяккім знакам.

Я пасвіў авечак у полі каля Загор'еўскага лесу. У любое надвор'е сачыў, каб воўк не ўкраў ды не з'еў ягняці. Для пастуха жаваранкі — свой хор. З высокага неба льецца птушыны спеў. Стаіш і чуеш, як пранікае песня ў сэрца. Я старанна бярог крылатых сяброў. Колькі ні знаходзіў гнёздаў — ніколі не

кранаў птушыную сям'ю. Мне здавалася, што жаваранкі таксама ведалі мяне, прывыклі да мяне, адносіліся з давер'ем.

Паводле І. Грамовіча

- Выпішыце словы з раздзяляльнымі знакамі.

61. Падбярыце да слоў з правага слупка словы з левага слупка, якія падыходзяць па сэнсе.

дружная

вераб'і

яркае

над'ём

жвавыя

сям'я

цяжкі

тыгр

раз'юшаны

сузор'е

• Запішыце спалучэнні слоў, якія ў вас атрымаліся. Падкрэсліце зычную і галосную літары, паміж якімі пішацца апостраф.

У з о р: раз'юшаны.

Раз'юшаны — моцна раззлаваны, люты.

62. Адгадайце загадкі. Спішыце іх, устаўляючы апостраф ці раздзяляльны мяккі знак.

1. Доўгі насок, тонкі галасок, хто яго заб'е, той сваю кроў прал'е.

2. Мае чатыры нагі, ды не ходзіць.

Мае першэе, ды не паляціць.

Словы для даведкі: *падушка, камар.*

63. Прачытайце словы. Выпішыце тыя з іх, якія можна абазначыць словамі «з'явы прыроды».

У з о р: *навальніца, ..., ...*

Навальніца, дождж, вясёра, маланка, падарожжа, вясёлка, гром, завіруха.

- Раствумачце правапіс выдзеленых літар.
- Якія яшчэ з'явы прыроды вы ведаеце?

64. Прачытайце. Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары і раздзяляльны знак апостраф.

Пажар

Кавалак неба, які відаць было праз акенца, цяпер здаваўся жывым. Водбліскі агню цямнелі, гаслі, знікалі і зноў успыхвалі. Здавалася, вось-вось успыхне неба і ападзе на зямлю мілёткамі іскраў. Нібы аграмадная птушка ўзмахвала агнёвым крылом, і яно рассыпала па небе залатое першэе.

Паводле М. Лынькова

1. Што такое алфавіт? Назавіце ўсе беларускія літары ў алфавітным парадку.

2. Калі пішуцца літары *о, э*, а калі — *а*?

3. Растлумачце напісанне выдзеленых літар у парах слоў: *вясёлы* — *вясалосць*, *снягір* — *снегіры*, *зялёны* — *зелянец*.

4. Якія галосныя літары пішуцца пасля літар *ж, р, ч, ш*?

5. Калі пішацца літара *ў*?

6. Калі пішацца апостраф, а калі — раздзяляльны мяккі знак?

7. Запішыце пад дыктоўку словы *фламастэр, вясёлка, пенал, дарожка, жыццё, цудоўны, пад'ём, льюць*.

Лексічнае значэнне слова

65. Прачытайце.

*Куфар стаіць ля сцяны. Ці зразумелі вы, што стаіць ля сцяны? Відаць, не ўсе зразумелі, бо не ведаеце, што абазначае слова *куфар*. Растлумачым яго, раскроем яго значэнне. *Куфар* — вялікая скрынка для захоўвання тканіны, адзежы, каштоўнасцей.*

Каб зразумець сэнс сказанага або напісанага, трэба ведаць значэнне слоў — лексічнае значэнне.

Лексічнае значэнне — гэта тое, што слова абазначае, называючы што-небудзь.

66. Растлумачце лексічнае значэнне наступных слоў. Карыстайцеся тлумачальным слоўнікам.

У з о р: *Падручнік — кніга, па якой вывучаюць які-небудзь школьны прадмет.*

Дзённік, сшытак, ручка, партфель, акулеры, агурок.

67. Адкажыце, якія словы маюць наступныя лексічныя значэнні.

1. Лясная птушка з доўгай моцнай дзюбай, якая здабывае ежу ў кары дрэў.

2. Вялікая пералётная птушка з доўгай прамой чырвонай дзюбай і высокімі чырвонымі нагамі.

3. Драпежная начная птушка, у якой вялікая круглая галава, вялікія вочы і кароткая загнутая дзюба.

● Ці пазналі вы сярод намаляваных птушак тых, аб якіх гаворыцца ў заданні?

● Якіх яшчэ птушак вы пазналі на гэтых малюнках?

68. Калі вы правільна адгадаеце восем слоў з наступным лексічным значэннем, то з першых літар гэтых слоў атрымаецца вядомае вам слова. Словы-адгадкі запішыце ў сшытак.

1. Дзікі лясны бык. (Яго можна сустрэць у Белавежскай пушчы.)

2. Выступ паміж вачамі і ротам на твары чалавека.

3. Пакрытая пяском або апілкамі круглая пляцоўка пасярэдзіне цырка.

4. Шосты месяц каляндарнага года.

5. Поезд электрычнай чыгункі.

6. Прылада для рэзання, якая складаецца з ляза і ручкі.

7. Удыхаць праз нос які-небудзь пах.

8. Вечназялёнае дрэва, на якім растуць доўгія шышкі.

69. Пазнаёмцеся з казачнымі героямі. Як вы думаеце, хто з іх дзе жыве? Што дапамагае гэта зразумець?

• Замест кропак устаўце ў сказы імёны вашых новых знаёмых. Запішыце гэтыя сказы ў сшытак.

Па лесе ходзіць Жыве ў полі
У вадзе ўладарыць

• З якой літары (вялікай ці малой) вы напісалі ўстаўленыя словы? Чаму?

70. Прачытайце.

Волечка і Аленка пайшлі ў кіно. Як вы думаеце, ці можна вызначыць лексічнае значэнне слоў *і, ў*? Нельга, таму што гэта словы-памочнікі, якія служаць іншым словам. Яны злучаюць словы і не маюць уласнага лексічнага значэння.

71. Прачытайце. Назавіце словы, якія маюць лексічнае значэнне, і словы, якія яго не маюць.

На палянцы каля невялічкага, але прыгожага возера размясціліся турысты. Яны адпачываюць і набіраюцца сілы для далейшага падарожжа па родным краі.

● Прадоўжыце тэкст і запішыце яго. Падкрэсліце ў ім словы, якія не маюць лексічнага значэння.

72. Змяніце ў наступных словах па адной літары, каб атрымалася новае слова. Запішыце.

У з о р: *голад* — *холад*.

Голад, твор, муха, жук, суніцы, кава, ножык, вусень, шышка.

73. Устаўце патрэбныя літары, каб атрымаліся словы. Запішыце гэтыя словы.

..арта (л, с, п, ф, к)

..ышка (в, з, л, т, м, ш)

..ожык (д, п, в, ф, н)

сто.. (б, в, л, р, г)

тв..р (а, у, э, ы, о)

• Якія з літар, што напісаны ў дужках, абазначаюць зычныя гукі, якія — галосныя?

У беларускай мове ёсць блізкія па вымаўленні і напісанні словы, якія часта памылкова ўжываюцца адно замест другога.

74. Высветліце значэнне наступных слоў. Складзіце і запішыце з імі сказы. Два з іх запішыце.

Сыты — сытны, цікавы — цікаўны, каменны — камянiсты, пісьмовы — пісьменны.

75. Прачытайце верш. Растлумачце, чаму елка стала ёлкай (ёлачкай). Якая розніца паміж елкай і ёлкай?

Елка ў ельніку жыла,
елка ў ельніку расла.
Елку везлі нам на свята
белы зайчык і жаўна.
Як прывезлі елку ў хату —
стала ёлачкай яна.

С. Сокалаў-Воюш

76. Перанясіце ў словах націск з аднаго складу на другі. Як змяняецца пры гэтым лексічнае значэнне слоў? Запішыце словы і пастаўце ў іх націск.

У з о р: *мука́* — *му́ка*.

Замкі, капаць, вазы, палкі, музыка.

77. Знайдзіце ў вершы словы, якія пішуцца аднолькава, але маюць рознае значэнне і розны націск. Растлумачце гэтыя словы.

Гароднае пудзіла
курэй перапудзіла:
дзве чубаткі — пад ганак,
адна — у сені,

к бабцы на калені,
певень — пад страху.
Во было страху!

Н. Галінойская

78. Прачытайце. Выдзеленыя словы перакладзіце пісьмова на рускую мову.

Пабяжым у агарод —
там вясёлы карагод.

Дружна кінуліся ў скокі
кроп, сланечнік яснавокі.

— Сёння цешыцца не сорам, —
кажа **бульба памідорам.**

— Сёння свята — гэта так, —
усміхаецца **бурак.**

Гэй, **кавун** на баразне,
ты танцуеш або не?

— Тоўсты я, нялёгка мне!

— Ай, не плач ты, карапуз, —
паўшчуваў яго **гарбуз**. —

Плакаць — справа не твая,
самы тоўсты — гэта я.

Ой, якія ў гэтым годзе
гулі, танцы ў агародзе!

М. Дукса

Цёшыцца — адчуваць радасць, задавальненне.

Паўшчуваць — зрабіць вымову, заўвагу.

Слова як назва прадметаў, прымет і дзеянняў

Большасць слоў у мове называе *прадметы, прыметы і дзеянні*.

79. Прачытайце. Што называюць словы ў радках?

1. Раніца, казка, зорка, гультай.
2. Духмяны, шчаслівы, жоўты, спелы.
3. Пачаставаць, радавацца, думаць, трэсці.

80. Прачытайце верш. Што называюць выдзеленыя словы?

Збіраюць дзеці лісце,
яно злятае з дрэў.
Дзіцячыя далонькі
асенні ловаць спеў.

Н. Пінчук

● Выпішыце з верша словы — назвы прадметаў. Якія пытанні можна да іх паставіць?

Словы — назвы прадметаў адказваюць на пытанні **хто?** **што?**

81. Прачытайце і адгадайце загадкі. Запішыце да іх словы-адгадкі.

1. Пад соснамі, пад ёлкамі
ляжыць клубок з іголкамі.
2. Круглы, ды не гарбуз,
з хвастом, ды не мыш.
3. У краўца іголак сотня,
але з ніткай — аніводнай.

● Пастаўце пытанні да слоў-адгадак. Якое з іх адказвае на пытанне **хто?**, а якое — на пытанне **што?** Падумайце чаму.

- Растворыце праваніс выдзеленых літар.

82. Раздзяліце словы на дзве групы: а) словы, якія называюць жывыя прадметы; б) словы, якія называюць нежывыя прадметы.

Коўдра, відэлец, певень, пацеркі, лётчык, рэчка, журавель, майстар, сцежка.

Па́церкі — рус. бусы.

ма́йстар

па́церкі

83. Прачытайце назвы прадметаў. Як можна іх аб'яднаць? Дапоўніце радкі патрэбнымі словамі.

1. Маланка, вецер, дождж — гэта
2. Шчасце, ласка, радасць — гэта
3. Вярба, таполя, бяроза — гэта

Словы для даведкі: дрэвы, з'явы прыроды, чалавечыя пачуцці.

84. Запішыце словы ў тры радкі: ежа, посуд, птушкі.

У з о р. *Ежа: алей,*

Посуд: талерка,

Птушкі: бусел,

Масла, ластаўка, цукар, кубак, аладкі, зя-
зюля, лыжка, дранікі, верабей, відэлец.

- Якія словы адказваюць на пытанне *хто?*

85. Адшукайце лішняе слова. Растлумачце, чаму яно лішняе.

1. Падручнік, гумка, зацірка, дзённік.
2. Маліпа, спявак, вавёрка, дзік.
3. Верасень, кастрычнік, лыжы, лістапад.

● Запішыце радкі ў сшытак без слоў, якія вы лічыце лішнімі.

86. Выпішыце назвы птушак і перакладзіце іх на рускую мову.

Багата ў дзеда казак, як красак на полі:
пра мудрага дзятла, працавітага бобра ды пра
шэрую чаплю, што ходзіць у госці да журавоў.

87. Прачытайце. Выпішыце з верша словы — назвы прадметаў. Пастаўце да іх пытанне *хто?* або *што?*

З мамай я збіраў суніцы,
а з бабуляю — чарніцы,
ездзіў з татам у маліны,
а з дзядулем — у ажныны.

А сягоння мы з сястрыцай
пойдзем разам у брусніцы.
З кожнай, кожнай ягадай
павітацца рады я.

М. Пазнякоў

88. Прачытайце. Звярніце ўвагу на выдзеленыя словы. Што яны абазначаюць?

Залатая асенняя раніца!

Характвам ты на свеце адна.

Сонца ў пушчы ***глыбокай*** купаецца
і ніяк не дастане да дна.

У. Дубойка

● Выпішыце словы — назвы прымет. Якія пытанні можна да іх паставіць?

Словы — назвы прымет адказваюць на пытанні ***які? якая? якое? якія?***

89. Прачытайце. Знайдзіце ў загадцы словы — назвы прымет. На якое пытанне яны адказваюць?

Зялёная, а не луг,
белая, а не снег,
кучаравая, а без валасоў.

● Адгадайце загадку. Запішыце слова-адгадку разам са словамі — назвамі прымет у сшытак.

90. Адкажыце вусна на пытанні.

1. Які бывае партфель?
2. Якая бывае зорка?

3. Якое бывае неба?

4. Якія бываюць кветкі?

Словы для даведкі: *блакітнае, далёкая, духмяныя, цяжкі, яркая, новы, хмарнае, прыгожыя.*

91. Прачытайце словы — назвы прымет. З якімі словамі — назвамі прадметаў можна іх спалучыць?

Хітры, цёплае, паўночны, мілагучная, прыгожыя.

• Запішыце спалучэнні слоў, якія ў вас атрымаліся, па ўзоры: *ноч (якая?) зорная.*

Словы для даведкі: *мова, вецер, дзяўчынкі, паліто, барсук.*

92. Прачытайце. Параўнайце прадметы. Спішыце, устаўляючы патрэбнае слова.

Ручай вузкі, а рака ...

паліто

Перац горкі, а цукерка ...

вугаль

Лета гарачае, а зіма ...

Снег белы, а вугаль ...

93. Прачытайце. Знайдзіце словы — назвы прымет. Пастаўце да іх пытанні.

У Волечкі ёсць маленькі белы сабачка. Ён вельмі прыгожы і вясёлы. Вушы ў яго доўгія,

хвост кароткі. Волечка сказала, што Пушок — яе лепшы сябар.

- Выпішыце назвы прымет разам з назвамі прадметаў, якія яны характарызуюць.

- Калі вы маеце сабаку, раскажыце, які ён.

94. Прачытайце.

1. Дзень халодны. 2. Хлопчык смелы. 3. Сабака баязлівы. 4. Бабуля вясёлая.

- Ці можна сказаць інакш? Замяніце словы — назвы прымет блізкімі па сэнсе словамі. Спалучэнні слоў, што ў вас атрымаліся, запішыце ў сшытак.

Словы для даведкі: *палахлівы, радасная, храбры, сцюдзёны.*

95. Прачытайце. Якіх слоў не хапае ў сказах?

1. Пчала збірае ... нектар.
2. Загадкава шамаціць ... асінка.
3. ... сонейка раптоўна схавалася за хмару.
4. Закружыліся ў паветры ... лісцікі.

- Дапоўніце сказы словамі і запішыце.

Словы для даведкі: *жоўтыя, духмяны, ласкавае, тонкая.*

96. Прачытайце. Звярніце ўвагу на выдзеленыя словы. Што яны называюць? Якія пытанні можна да іх паставіць?

Восень-чараўніца *ходзіць*,
на зямлю красу *наводзіць*.
Людзі клопат пільны маюць —
ураджай з палёў *збіраюць*.

Л. Кароткая

Словы — назвы дзеянняў адказваюць на пытанні: *што робіць? што зробіць? што рабіў? што зрабіў?*

97. Прачытайце жартоўны верш. Скажыце, хто якія дзеянні павінен выконваць.

Пераблытанка

Гэта шэранькая качка
дрэмле ў будцы на баку.
Белалобы наш сабачка
ловіць рыбку на стаўку.

На вароты ўзлез акуль,
закрычаў:

— Ку-ка-рэ-ку!

Гэта пеўніка злавілі
замест рыбкі на стаўку.

Д. Біцэль-Загнетава

Ставо́к — невялікі вадаём.

98. Што могуць рабіць наступныя прадметы?

Птушка, мора, сонца, месяц, бярозка, дзядуля, час.

● Выкарыстайце словы для даведкі і запішыце па ўзоры: *мячык скача*.

Словы для даведкі: свеціць, грэе, шуміць, расце, смяецца, ідзе, спявае.

99. Прачытайце. Якія словы — назвы дзеянняў трэба ўставіць замест пытанняў?

Цёплая ноч (*што зрабіла?*) ... лес. Дрэвы і кусты (*што зрабілі?*) ... ў цемры.

Але вось у лесе (*што робяць?*) ... сінявокія агеньчыкі. Яны (*што робяць?*) ... на травінках, нібы зоркі (*што робяць?*) ... пры дарозе.

● Спішыце, устаўляючы патрэбныя словы — назвы дзеянняў.

● Растлумачце правапіс выдзеленых літар.

Словы для даведкі: агарнула, зніклі, загараюцца, вісяць, свецяцца.

100. Ці трэба выклікаць пажарных, калі *палыхае неба? Гарыць пуцёўка? Успыхае спрэчка? Загараюць ад сораму? Як вы разумееце сэнс гэтых выразаў? У якім значэнні (прамым ці пераносным) выкарыстаны ў іх словы — назвы дзеянняў?*

101. Прачытайце. Знайдзіце назвы дзеянняў і назвы прадметаў, да якіх гэтыя дзеянні адносяцца.

Смяецца ў небе сонейка. Прамяні яго лічаць на стрэхах ледзяшы. Снег каля дарогі ўжо пацямнеў і асеў.

В. Кастручын

● Спішыце, падкрэсліце словы — назвы дзеянняў разам са словамі — назвамі прадметаў па ўзоры.

У з о р: Закружыліся жоўтыя лісцікі.

102. Прачытайце. Да выдзеленых слоў — назваў прадметаў і слоў — назваў дзеянняў пастаўце пытанні і запішыце.

У з о р: (што?) *Лес* (што рабіў?) *звінеў* птушынымі галасамі.

1. *Матылёк* над васільком *зазвінеў* сваім званком.

2. З самай раніцы *дзед* *касіў* лужок.

3. *Птушкі* ў вырай *адлятаюць*.

4. *Грыб* за грыбам з моху *лезе*.

Адназначныя і мнагазначныя словы

103. Разгледзьце малюнкi. Як вы думаеце, чаму розныя прадметы названы адным словам?

Адно слова можа называць розныя прадметы, калі яны чымсьці падобныя. У такім выпадку назва з аднаго прадмета пераносіцца на другі. Нездарма значэнне, якое ўзнікае ў выніку пераносу назвы з аднаго прадмета на другі, называюць **пераносным**. Слова ж пры гэтым набывае некалькі значэнняў, бо называе некалькі розных прадметаў.

Слова, якое мае толькі адно значэнне, называецца **адназначным**. Такое слова называе толькі адзін прадмет (прымету, дзеянне). Напрыклад, *тралейбус, самалёт*.

Слова, якое мае некалькі значэнняў, называецца **мнагазначным** (*зорка на небе, зорка эстрады*). Такое слова называе некалькі прадметаў (прымет, дзеянняў).

104. Прачытайце. Спішыце. Што абазначаюць мнагазначныя словы?

Крыло птушкі — *крыло* самалёта, *залаты* пярсцёнак — *залатая* восень, *бліскучы* снег — *бліскучы* адказ вучня, *цяжкі* камень — *цяжкае* практыкаванне, з дрэва *падаюць* яблыкі — *націск* *падае* на першы склад.

105. Прачытайце.

Вобразная мова

Людзі, самі не заўважаючы, часта гавораць вобразамі: *дождж ідзе, рэчка бяжыць*. Хоць усім вядома, што ні ў дажджу, ні ў рэчкі няма ног. *Вецер завывае* — кажам мы і ўяўляем сабе вецер у вобразе істоты. Вецер вые, як воўк. Страшна. А пра сонца, бывае, гаворым: *сонейка засмяялася*. Сонейка не ўсміхаецца.

Гэта мы радасна ўсміхнуліся і павесялелі, калі яно выглянула з-за цёмнай хмары.

В. Вітка

● Выпішыце выдзеленыя спалучэнні слоў. Прыдумайце свае спалучэнні, у якіх бы гэтыя ж дзеянні выконвалі жывыя істоты.

106. Прачытайце.

— Тата, пойдзем гуляць?

— Бачыш, мокра на вуліцы, дождж пайшоў, дачушка.

— А куды ён пайшоў?

● Чаму дачка не зразумела тату?

● Назавіце прадметы, якія могуць ісці. Запішыце спалучэнні слоў, што складаюцца з назвай гэтых прадметаў і слова *ісці*.

107. Прачытайце верш. Як аўтар апісвае вяснову бярозку?

Чаму ты, бярозачка,
гэтак прыбралася?
У госці да клёна,
напэўна, сабралася:
на кожнай галінцы
вісяць завушніцы,

сукенка — сама
пазайздрасціць царыца.

Н. Галіноўская

● Растлумачце словы *завушніцы* і *сукенка*. Якое значэнне ў вершы маюць гэтыя словы: прамое ці пераноснае?

108. Знайдзіце ў вершы многазначныя словы. Растлумачце іх значэнне.

Праз паплавы, лугі, аблогу
ручай вясенні шпарка бег.
Ён прабіваў сабе дарогу,
зганяў з палёў апошні снег.

П. Прыходзька

● Якія яшчэ значэнні маюць многазначныя словы ў вершы? Са словамі ў вызначаных вамі значэннях прыдумайце і запішыце сказы.

У з о р: *Час хутка бяжыць.*

Аблогі — даўно не аранае поле, пакрытае травой.

109. Прачытайце. Злучыце групы слоў левага слупка са словамі з правага слупка? Запішыце гэтыя спалучэнні.

1. Папера, вугаль, твар
2. Дзяўчынка, сонейка

кусаецца
ляціць

3. Сабака, мароз	плыве
4. Лодка, кіт, воблака	смяецца
5. Бусел, час, ракета	гарыць

• Якія яшчэ словы могуць спалучацца са словамі з правага слупка?

110. Прачытайце. Якое прамое значэнне маюць гэтыя словы? Прыдумайце і запішыце з імі сказы.

Слон, морж, папугай, салавей, мядзведзь, певень.

• Ці можна людзей назваць гэтымі словамі? Калі можна, то ў якіх выпадках? Якое гэта будзе значэнне: прамое ці пераноснае?

Сінонімы

111. Прачытайце наступныя тэксты.

1. Тата з мамай ішлі па дарожцы. Побач ішла Волечка. Яна ішла асцярожна, баючыся запэцкаць новенькія басаножкі. За імі ішоў маленькі белы сабачка.

2. Тата з мамай ішлі па дарожцы. Побач крочыла Волечка. Яна ступала асцярожна,

баючыся запэдкаць новенькія басаножкі. За імі тупаў маленькі белы сабачка.

- Параўнайце гэтыя тэксты. Чым яны адрозніваюцца?

- З другога тэксту выпішыце словы, якія замянілі слова *ісці*. Што ў гэтых слоў аднолькавае? Чым яны адрозніваюцца?

Словы, што пішуцца і вымаўляюцца парознаму, але маюць аднолькавае або вельмі блізкае значэнне, называюцца **сінонімамі**: *ісці — ступаць — крочыць*.

Сінонімы дапамагаюць пазбягаць паўтораў, робяць нашу мову больш выразнай, прыгожай.

112. Прачытайце. Знайдзіце словы з блізкім значэннем. Як яны называюцца?

Дзеці і куры

— Ходзіце, курачкі,
дужа вы многа,
днямі не робіце
вы анічога.

Пойдзем, чубаткі,
з намі да рэчкі.

— Хто ж на сняданак
знясе вам яечкі?!

Н. Галіноўская

- Спішыце верш. Падкрэсліце сінонімы.
- Падбярыце сінонімы да выдзеленага слова.

113. Прачытайце. Якія з наступных слоў з'яўляюцца сінонімамі? Словы-сінонімы запішыце асобнымі групамі.

У з о р: 1. *Крычаць, гукаць.*

2. *Калыхаць, люляць, гушкаць.*

Зразумець, знайсці, знаходзіцца, прысутнічаць, злавацца, усвядоміць, адшукаць, змагчы, быць, гневацца, асэнсаваць, здолець, абурацца.

114. Прачытайце. Выпішыце выдзеленыя словы і падбярыце да іх сінонімы.

Жураўлі, ці журавы, як яшчэ іх называюць, надзвычай прыгожыя птахі. Усе як адзін рослыя, дужыя. І бадай, найлепшыя танцоры ў птушыным свеце. Асабліва хораша яны танцуюць на світанні, калі ўзыходзіць сонца. Колькі ў тых скоках весялосці! Жураўлі то кланяюцца адзін аднаму, то распускаюць крылы, то ходзяць упрысядкі, то бегаюць на выперадкі. Птушыны цырк, дый годзе!

У. Ягоўдзік

Словы для даведкі: птушкі, высокія, прыгожа, сімпатычныя, радасць, моцныя.

● Запішыце спалучэнні слоў пускацца ў скокі і хадзіць упрысядкі і падбярыце да іх словы-сінонімы.

115. Замест кропак устайце сінонімы. Запішыце наступныя словазлучэнні разам з сінонімамі.

Паветра свежае, ...,	след свежы,
Чалавек моцны, ...,	веды моцныя,
Задача лёгкае, ...,	партфель лёгка,
Сабака злы, ...,	зіма злая,
Дзяўчынка ідзе, ...,	восень ідзе,

Словы для даведкі: *новы, дужы, простая, сярдзіты, халодная, чыстае, грунтоўныя, няцяжкі, крочыць, наступае.*

АНТОНІМЫ

116. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

Розныя бываюць хлопчыкі і дзяўчынкі: ёсць вясёлыя, а ёсць сумныя, ёсць такія, што часта плачуць, і такія, што, наадварот, больш смяюцца, ёсць нізкія, а ёсць высокія. Словы, якімі мы называем такіх людзей, можна запісаць парамі: *вясёлы — сумны, плачаць — смяяцца, нізкі — высокі.*

● Якое значэнне маюць словы ў парах: блізкае ці процілеглае?

чысціня

117. Прачытайце. Да наступных слоў падбярыце словы з процілеглым значэннем. Запішыце іх.

У з о р: чысціня — бруд, часта — рэдка, купіць — прадаць.

Чысціня, вечар, мелка, мяккі, змокнуць, згубіць, цёмна, шырокі, маўчаць.

Словы з процілеглым значэннем называюцца **антонімамі**: гарачы — халодны, ціхі — гучны.

118. Па якіх прыметах можна проціпаставіць наступныя словы? Запішыце назвы гэтых прымет.

У з о р: снег белы — сажа чорная.

Снег — сажа, дзень — ноч, нітка — канат, цукерка — шчаўе, шакалад — рэдзька, дарога — сцежка, камень — пластылін, вожык — слон.

119. Прачытайце. Знайдзіце антонімы.

Кастусь і Янка — браты. Кастусь ходзіць у восьмы клас, Янка — у першы. Пайшлі браты купацца. Зайшлі ў возера на пяць метраў ад берага. Кастусь кажа:

- Мелкае возера!
- Глыбокае! — заўважае Янка.

І. Сямёнаў

● Чаму аднаму з хлопчыкаў возера здалося мелкім, а другому — глыбокім?

120. Прачытайце. Падбярэце антонімы да выдзеленых слоў.

1. Каб адкуль-небудзь **выйсці**, трэба спачатку туды 2. У верасні ночы ўжо **халодныя**, але дні яшчэ 3. На **поўначы** раслінны і **жывёльны** свет не такі, як на 4. **Вечарам** сонца **заходзіць**, а 5. **Вясёлым** людзям **жывецца** лягчэй, чым

- Запішыце сказы, падкрэсліце ў іх антонімы.

121. Прачытайце.

Сустрэліся каля яблыні Смоўж і Конь.

Смоўж кажа:

— Надта ж **доўга** трэба дабірацца да гэтай яблыні! А яблыкі на ёй **вісяць** так **высока**! І вельмі ж **цяжка** мне будзе несці нават адзін яблык дадому!

І. Сямёнаў

● Як вы думаеце, што ў гэтай сітуацыі сказаў бы Конь? Запішыце яго словы, ужываючы антонімы да выдзеленых слоў. Як змяніўся тэкст па змесце?

122. Прачытайце. Чаму вучаць гэтыя прыказкі? Знайдзіце ў іх антонімы.

Дзе шчырая праца — там густа, а дзе лянота — там пуста.

Зямля — талерка: што пакладзеш, тое і возьмеш.

Яму раніцою росна, у поўдзень млосна, а ўвечары камары кусаюць.

Па адзенні сустракаюць, а па розуме выпраўляюць.

Чаго не згубіў, таго не знойдзеш.

● Выпішыце антонімы па ўзоры: *густа* — *пуста*.

123. Падбярыце антонімы да выдзеленых слоў. Словазлучэнні запішыце.

Лёгкі чамадан — ... чамадан,

лёгкі мароз — ... мароз,

свежы хлеб — ... хлеб,

свежы памідор — ... памідор,

цвёрдыя крэслы — ... крэслы,

цвёрдыя веды — ... веды.

124. Да слоў з першага слупка падбярыце сінонімы з другога і антонімы з трэцяга. Запішыце гэтыя словы па ўзоры.

У з о р: *смелы — храбры — баязлівы.*

вядомы

кепскі

цвёрды

дужы

невялікі

павольны

дрэнны

моцны

рослы

мяккі

пушысты

добры

малы

шпаркі

невядомы

хуткі

знакаміты

слабы

ШТО МЫ ВЕДАЕМ?

1. Што такое лексічнае значэнне слова?
2. На якія пытанні адказваюць словы — назвы прадметаў, прымет, дзеянняў?
3. Якія словы называюцца адназначнымі, якія — мнагазначнымі?
4. Якія словы называюцца сінонімамі?
5. Якія словы называюцца антонімамі?
6. Запішыце пад дыктоўку слоўнікавыя словы: *майстар, паліто, пацеркі, вугаль, чысціня.*

Агульнае паняцце пра сказ

125. Прачытайце. Адкажыце на пытанні.

Наша маўленне складаецца са сказаў. З дапамогай сказаў мы паведамляем, просім, пытаемся, здзіўляемся, выказваем радасць і смутак. **Сказ выражае закончаную думку.**

Кожны сказ мае свае межы. Пры размове ці чытанні яны вызначаюцца інтанацыяй: у кан-

цы сказа мы звычайна паніжаем голас і спыняемся. А на пісьме сказы аддзяляюцца адзін ад аднаго знакамі прыпынку: кропкай, клічнікам (!) або пыталнікамі (?). Першае слова ў сказе пішацца з вялікай літары.

- Што мы можам выказаць з дапамогай сказаў?
- Як вызначаюцца межы сказаў пры размове і на пісьме?
- Якія знакі прыпынку ставяцца ў канцы сказаў?

126. Прачытайце жартоўны верш.

Вясна з адлігаю ідзе.

Заснулі ўжо мяцелі.

— За мной!

І з горкі Аляксей

з'язджае на партфелі!

П. Прануза

- Колькі ў гэтым вершы сказаў? Растлумачце, як вы гэта вызначылі.

127. Прачытайце. Знайдзіце межы сказаў.

У старым глухім лесе жыла маленькая мышка-буразубка, не было ў буразубкі ні хаткі сваёй, ні сяброў, хатку будаваць ахвоты не

было, сяброў заводзіць гонар не дазваляў, лічыла сябе буразубка самай прыгожай у свеце.

І. Галубовіч

● Спішыце. Адзначце пачатак сказаў (вялікая літара) і канец (кропка).

Го́нар — рус. самомнение, спесь.

128. Прачытайце. Адкажыце на пытанні.

На высокім пагорку паміж дзвюма рэчкамі — Дзвіной і Палато́й — стаяў горад Полацк. Правіў ім князь Усяслаў Брачыславіч. Мудра княжыў ён: мацаваў горад і ўсю Полацкую зямлю.

Пры Усяславе ў Полацку пабудавалі новы моцны замак. У гэтым замку знаходзілася вялікае дзіва — белакаменная царква Святой Сафіі, або Мудрасці Божай.

Паводле С. Тарасава

● Запішыце кожны адказ у выглядзе асобнага сказа.

1. Дзе знаходзіўся горад Полацк?
2. Як княжыў Усяслаў Брачыславіч?
3. Што пабудавалі ў Полацку пры князе Усяславе?

Сказ выражае закончаную думку.

Знак прыпынку ў канцы сказа залежыць ад яго сэнсу і інтанацыі.

Сказы складаюцца са слоў. Словы ў сказе звязаны па сэнсе: *Кроплі (чаго?) расы (што рабілі?) зіхацелі (дзе?) на капелюшах (чаго?) грыбоў.*

129. Прачытайце. Які сказ выражае пытанне, які — паведамленне, а які — моцнае пачуццё? Якія знакі прыпынку трэба паставіць у канцы кожнага сказа?

каплялюш

1. Ляжаў у баразне Гарбуз

Нацягнуў ад сонца картуз і не дзьме ў вус
А. Зэкаў

2. У якой пярыне зайчык не прастыне

На якой падушцы ён пагрэе вушкі

3. Ой, блакітнае акно

Неба яснае відно
Д. Біцэль-Загнетава

130. Складзіце сказы са слоў.

1. Светленькі, пад, кустом, лёг, на, бачок, баравічок.

2. У, зялёным, заспявала, гушчары, птушка.

3. Рэха, ад, сасны, коціцца, здалёку, да, сасны.

4. Пад, акно, шуфра, верабейчык, прыляцеў, шэры.

5. Як, конік, дождж, па, асфальце, мокрым, скача.

- Запішыце сказы, якія ў вас атрымаліся.

131. Прачытайце верш. Якія знакі прыпынку трэба паставіць у канцы сказаў?

Расхрабрыўся Аляксей:

— Не баюся я гусей

Добра ўсеўся на паркане:

— Хто цяпер мяне дастане

Працягнулі шыі гусі

Закрываў ён:

— Ой, баюся

П. Прануза

- Спішыце, ставячы патрэбныя знакі прыпынку ў канцы сказаў.

Парка́н — рўс. забор.

Апавядальныя сказы

132. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

У гэтым доме жывуць тры мае сябры-сказы: апавядальны, пыталыны і пабуджальны.

Сёння мы наведем апавядальны сказ. Хочаце расказаць аб нечым сваім сябрам, паведаміць аб якіх-небудзь падзеях? Гэта можна зрабіць толькі з дапамогай апавядальных сказаў.

• З дапамогай якіх сказаў людзі паведамляюць аб чым-небудзь?

133. Прачытайце. Падзяліце апавяданне на сказы.

Чым знакаміты Францыск Скарына ён на-
друкаваў першыя кніжкі на роднай мове мы
ганарымся сваім слаўным земляком у гонар
першадрукара названы вуліцы і праспекты ў
гарадах нашай краіны.

• Запішыце сказы, якія ў вас атрымаліся. Як вы абазначылі пачатак і канец сказа?

• Прачытайце тыя сказы, у якіх пра нешта паведамляецца.

Апавядальнымі называюцца сказы, з дапамогай якіх людзі паведамляюць пра падзеі, свае думкі і пачуцці. У канцы апавядальных сказаў звычайна ставіцца кропка: *Мы хутка-хутка з горачкі на саначках ляцім. Я люблю свой родны край.*

134. Прачытайце загадку і адгадайце яе.

Гэты звер нырае смела.
Хатку ён будзе ўмела.
Пад вадой і на вадзе
будаўніцтва звер вядзе.

● Колькі ў загадцы сказаў? Як яны называюцца? Чаму?

135. Прачытайце. Складзіце са слоў сказы і запішыце іх.

1. Ішоў, вечарам, аднойчы, Максім, на, трэніроўку. 2. Ён, маленькага, убачыў, сабачку, каля, стадыёна. 3. У, сабачкі, лапка, паранена, была. 4. З, надзеяй, сумныя, глядзелі, на, хлопчыка, вочы.

● Што магло адбыцца далей? Вусна складзіце аб гэтым апавядальны сказ.

136. Прачытайце сказы ў такім парадку, каб атрымалася апавяданне.

1. У запарку жыло малпяня па мянушцы Зубас..ік.
2. Доктар вылечыў малпянятку зубы.
3. Ад гэ..ага ў Зубас..іка забалелі зубкі.
4. Дзе..і любілі яго і частавалі цукеркамі.
5. Ён ся..еў сумна, як стары ..ядок.
6. Зубасцік зноў пачаў скакаць і бегаць.

Паводле Л. Марціновіч

- Запішыце першыя чатыры сказы апавядання, устаўляючы прапушчаныя літары **д, т** або **дз, ц**.

Малпа — рус. *обезьяна*.

Малпяня, малпянятка — рус. *детёныш обезьяны*.

Пытальныя сказы

137. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

Як толькі дзіця навучыцца размаўляць, яно становіцца «чамучкай». Яму цікавыя самыя розныя рэчы. А даведацца пра ўсё на свеце можна з дапамогай пытальных сказаў.

- З дапамогай якіх сказаў можна даведацца аб чым-небудзь?

138. Прачытайце. Назавіце пыталыныя сказы. Які знак прыпынку ставіцца ў канцы такіх сказаў?

Аднойчы ў верасні я адправіўся па арэхі. Раптам убачыў на сцэжцы вялікі клубок з лісця. Адкуль узялося гэтае дзіва? Куды яно рухаецца?

Я падышоў бліжэй. Што гэта за клубок такі? Каля пня шапацеў лісцямі вожык. Ён высцілаў на зіму сваё гняздо.

Паводле І. Галубовіча

Пыталымі называюцца сказы, у якіх заключаецца пытанне.

У канцы пыталых сказаў ставіцца пы-
тальнік: *Хто цябе пакрыўдзіў? Дзе жывуць
вавёркі?*

139. Прачытайце сказы ўслых. (Стрэлка → аба-
значае, што на гэтым слове тон павышаецца, а
стрэлка ↘ — што тон паніжаецца.)

Алеся, ты чытаеш вершы [→]выразна. Алеся,
ты чытаеш вершы [→]выразна?

Арцём вучыцца гуляць у шахматы. Арцём
вучыцца гуляць у [→]шахматы?

• У якіх сказах тон у канцы паніжаецца, а ў
якіх — павышаецца?

140. Прачытайце пытанні і адказы. Выдзеленыя словы вымаўляйце больш моцна.

1. — Вы ў нядзелю **пайдзеце** ў тэатр?

— Так, пойдзем.

2. — Вы ў нядзелю пайдзеце ў тэатр?

— Так, у нядзелю.

3. — Вы ў нядзелю пайдзеце ў **тэатр**?

— Не, на выстаўку.

● Назавіце самае важнае слова ў кожным пытанні. Як мяняецца тон пры яго вымаўленні?

141. Прачытайце пытанні так, каб яны адпавядалі адказам.

— Ты сябруеш з Ленай?

— Так, ужо два гады.

— Ты сябруеш з Ленай?

— Не, з Марынай.

142. Прачытайце. Выпішыце пыталыя сказы, устаўляючы патрэбныя літары.

— Ты з-за мора, варанёны грак?

Дзе ж ты загар^аў прыгожа так?

— З поўначы.

— Ці ж мог ты там сч^арнець?

Там ад снегу пабялеў мядзведзь.

Д. Біцэль-Загнетава

143. Прачытайце. Які знак прыпынку трэба паставіць у канцы кожнага сказа?

- Што табе лепш купіць: шакалад ці пернік
 - Я лепш з'ем пернік,
 - Хіба ты не любіш шакалад
 - Люблю, але пасля яго трэба ўмывацца,
- Спішыце, ставячы патрэбныя знакі прыпынку.

Пёрнік — рус. пряник.

144. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

Адны пыталыныя сказы адрозніваюцца ад апавадальных толькі інтанацыяй: *Паперу вырабляюць з дрэва?* Іншыя ўтвараюцца з дапа-

могай спецыяльных пыталых слоў (ці, што, калі, які, колькі, дзе, навошта): Ці можа заяц з'есці жабу? Колькі ног у павука? А словы хіба і няўжо перадаюць здзіўленне і недавер: Няўжо гэты сабачка ўмее танцаваць?

• 3 дапамогай якіх слоў утвараюцца пыталыя сказы?

паву́к

145. Прачытайце. Да кожнага сказа пастаўце пытанне і адкажыце на яго.

Паўліку восем гадоў. Ён жыве ў Віцебску. Хлопчык вучыцца ў трэцім класе. Паўлік хоча быць мастаком.

• Запішыце пытанні. Падкрэсліце пыталыя словы.

У з о р: Кім хоча быць Паўлік?

146. Прачытайце пытанні. Устаўце патрэбныя пыталыя словы.

1. ... дапамагаеш ты дома бацькам? 2. ... хатнія справы табе звычайна даручаюць? 3. ... ты звычайна ўстаеш раніцай? 4. ... ў Беларусі растуць бананы?

• Вусна адкажыце на пытанні.

Белару́сь

Словы для даведкі: калі, хіба, якія, ці.

147. Задайце суседу па парце пытанні па ўзоры, а ён няхай адкажа.

У з о р:

— Ці любіш ты рабіць падарункі?

— Так, вельмі.

— А што ты падарыў маме на дзень нараджэння?

— Яе партрэт, які сам намаляваў.

148. Прачытайце верш. Адкажыце на пытанні.

Хто будзе з цэглы дом?

Хто працуе за станком?

Хто арэ і сее ў полі?

Хто вядзе заняткі ў школе?

Я. Хвалеі

● Спішыце пыталыя сказы разам з адказамі.

Словы для даведкі: *настаўнік, земляроб, будаўнік, токар.*

У з о р: *Хто будзе з цэглы дом? (Будаўнік.)*

149. Прачытайце. Устаўце патрэбныя пыталыя словы.

Жыў цікаўны хлопец Андрэй. Хацеў ён усё ведаць.

1
... на небе воблака ўзялося? ... яно плыве?
... бяжыць вада ў рацэ? ... пасадзіў лес?
Птушкі ўсюды вольна лётаюць. А ... ў ча-
лавека няма крылаў?

Людзі пачалі смяяцца: «... можна ўсё на
свеце ведаць?»

З народнай казкі

● Спішыце пыталыныя сказы, падкрэсліце ўстаў-
леныя словы.

Словы для даведкі: *куды, хто, хіба, чаму,
адкуль, ці.*

150. Прачытайце жарт, устаўляючы па-
трэбныя пыталыныя словы.

У школьнай раздзявальні пагасла свят-
ло. Петрык спытаўся ў Андрэйкі:

— ... ты пазнаеш сваё паліто?

— Па гузіках.

— А ... ў цябе гузікі?

— У мяне іх зусім няма.

воблака

● Спішыце пыталыныя сказы. Падкрэсліце ўстаў-
леныя пыталыныя словы.

Гузік — рус. пуговица.

151. Прачытайце. Выканайце заданне Мовы.

Пытальныя сказы вельмі важныя на пачатку размовы. Пры сустрэчы сябры ці знаёмыя пытаюцца адзін у аднаго аб справах і здароўі. Напрыклад:

— *Прывітанне! Як у цябе справы?*

— *Дзякуй, выдатна. А ты як сябе адчуваеш?*

— *Дзякуй, але не зусім добра, на жаль.*

- Складзіце з суседам па парце пачатак размовы.

152. Прачытайце размову бабулі з унукам. Аднавіце прапушчаныя пытальныя сказы па адказах.

— *Добры вечар, бабуля! ... ?*

— *Дзякуй, сёння адчуваю сябе лепш. ... ?*

— *Учора атрымаў дзве дзевяткі. ... ?*

— *Я прыеду да вас, як толькі папраўлюся.*

— *Да сустрэчы, бабуля.*

— *Бывай, Алесік.*

- Запішыце пытальныя сказы, якія вы ўставілі ў размову.

153. Прачытайце.

У беларускіх народных казках галоўны герой праходзіць праз розныя выпрабаванні. Часта яго вынаходлівасць правяраецца з дапа-

могай пытанняў-загадак. Што хутчэйшае за ўсё на зямлі? Што на све..е ўсім і ўсяму трэба? Чаго на све..е бага..ей няма? На чым знаку не пакінеш?

- Адкажыце на пытанні. Параўнайце свае адказы з адказамі казачных герояў: *думка; імя, назва; зямлі; на агні.*

- Спішыце 2-е і 3-е пытанні. Устаўце прапушчаныя літары.

154. Прачытайце, як трэба пытацца пра час і адказваць на такія пытанні.

- Колькі зараз часу?
- Дзве гадзіны пятнаццаць мінут.
- А каторай гадзіне пачнецца фільм?
- А палове трэцяй.

- Па гэтым узору задайце пытанне суседу па парце. А ён няхай адкажа вам.

Словы і выразы для даведкі: *У колькі гадзін (а каторай гадзіне) ты кладзешся спаць (вяртаешся са школы, снедаеш, вячэраеш, пачынаеш рабіць урокі і г. д.)? У дзевяць (а дзевятай, у восем гадзін трыццаць мінут, у дзесяць, а палове дзевятай).*

155. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

Добрае выхаванне чалавека пазнаецца па тым, як ён задае пытанні. Выхаваны чалавек ніколі не спытае: «Чаго ты хочаш?» ці «Чаго табе трэба?». Ветліва будзе сказаць: «Што б ты хацеў?» Выхаваны чалавек ніколі не запытаецца: «Дзе тут пошта?» Ён пачне са слоў: *будзьце ласкавыя; даруйце; скажыце, калі ласка; ці не падкажаце і іншых.* Напрыклад: «Прабачце, калі ласка, як прайсці да цырка?»

● З якіх слоў можна пачаць ветлівае пытанне? Спішыце гэтыя словы.

156. Прачытайце пра названыя ніжэй выпадкі з жыцця.

1. Вы гуляеце на дварэ без гадзінніка і баіцеся спазніцца на трэніроўку.

2. Вы не можаце знайсці Тэатр юнага гледача.

3. У вас не піша ручка. Можа, сусед па парце пазычыць вам сваю?

4. Вы не можаце знайсці сваю лінейку. Можа, мама яе бачыла?

● Якія пытанні вы задасце ў такіх абставінах? Якія ветлівыя словы выкарыстаеце?

157. Прачытайце. Устаўце патрэбныя пы-
тальныя словы.

... на світанку прачынаецца з..мля?
Сонца шле на яе свае праменьчыкі. Л..сы і
палеткі радуюцца іх пяшчоце. А ... гэта ў б..с-
хмарным небе разлівае салодкія і звонкія но-
ты? ... пазнаў ты жаваранка?

Пяшчота — рус. нежность.

Словы для даведкі: *хто, як, ці.*

- Якая літара прапушчана ў словах?
- Спішыце, устаўляючы патрэбныя літары і словы.

Пабуджальныя сказы

158. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

Вельмі часта ў жыцці мы звяртаемся з
просьбай: *Патрымай, калі ласка, мой рукзак.
Будзь ласкавы, дапамажы мне дастаць мячык
з-пад канапы. У віншавальнай паштоўцы мы
жадаем: Хай тваё жыццё будзе вясёлае і
шчаслівае! А мама жадае на ноч: Хай табе
прысніцца салодкі сон. Але здараецца, што яна
можа і загадаць строга: Зараз жа мый рукі і*

сядай есці! Выказваць нашы просьбы, пажаданні, загады — гэта работа пабуджальных сказаў.

• Для чаго патрэбныя ў мове пабуджальныя сказы?

• Прачытайце сказ *Бывайце здаровы, жывіце багата*. Які ён: апавядальны ці пабуджальны?

Пабуджаць — значыць угаворваць, схіляць чалавека зрабіць што-небудзь. Адсюль назва сказаў — *пабуджальныя*.

159. Прачытайце. Што выражаецца ў кожным сказе: паведамленне ці заклік да дзеяння?

1. Кастусь уключыў гук у тэлевізары на поўную моц. Кастусёк, зрабі, калі ласка, гук трошкі цішэйшым. 2. Пекар пячэ хлеб, а шавец шые боты. Хай пекар пячэ хлеб, а шавец шые боты. 3. Пасля снедання мы пойдзем у парк. Давай пойдзем у парк пасля снедання.

• Спішыце сказы, у якіх выражаецца заклік да дзеяння.

На поўную моц — рус. *во всю силу*, *на полную мощь*.

Шавец — рус. *сапожник*.

160. Разгледзьце малюнак. Што можна выразіць з дапамогай пабуджальных сказаў?

Пабуджальнымі называюцца сказы, у якіх выказваецца заклік да дзеяння, пажаданне, просьба, парада ці загад: *Уважліва прачытайце правіла. Раскажы мне казку.*

Калі пабуджальны сказ вымаўляецца з моцным пачуццём, у канцы яго ставіцца клічнік: *Навекі слаўся, родны край!*

161. Прачытайце. Што выражае кожны сказ (заклік да дзеяння, парад, загад, просьбу, пажаданне)?

1. Хай вашы сэрцы будуць добрымі і чуйнымі! 2. Дзеці, раніца! Устаньце і адразу ў

шыбу гляньце! (М. Дукса) 3. Не губі мяне,
добры ч..лавек, пусці назад у мора. 4. Гэй,
малайцы! Зараз жа прыв..дзіце майго каня!
5. Не падпірай ты, ч..лавеча, таго, што згіло.
Зрабі лепш новы плот.

● Спішыце сказы, устаўляючы прапушчаныя лі-
тары.

пóшта

162. Прачытайце гумарэскі. Знайдзіце пабу-
джальныя сказы. Чаму ў канцы аднаго стаіць кроп-
ка, а ў канцы другога — клічнік?

Бацька кажа сыну:

— Зрабі ўсе ўрокі і адразу аднясі гэты ліст
на пошту.

Назаўтра бацька пытаецца:

— Ці аднёс ты ліст на пошту?

— А я, татка, не ўсе ўрокі падрыхтаваў:
задачка па матэматыцы не атрымалася.

* * *

— Калі ласка, тата, купі мне барабан!

— Але ты будзеш іграць на ім і перашка-
джаць мне працаваць.

— Не, татачка! Я буду іграць на ім, калі
ты будзеш спаць.

163. Прачытайце. Як зрабіць сваю мову больш выразнай і прыгожай?

Абавязкова чытайце ўслых штодня не менш як 15—20 мінут. Вымаўляючы словы, адчувайце да іх пашану. Яны саграваліся вуснамі прашчураў. Хай кожнае слова будзе вам як бласлаўненне продкаў.

А. Клышка

Паша́на — тое, што і *павага*.

Пра́шчурь — далёкія продкі, ад якіх вядзе свой пачатак народ.

- Спішыце. Падкрэсліце словы, па якіх вы пазналі пабуджальныя сказы.

164. Прачытайце. Адкажыце на пытанні.

У пабуджальных сказаў ёсць «словы-памочнікі» *хай, няхай, давай, давайце: Давай сябраваць. Хай будзе ціха!* Словы — назвы дзеянняў таксама дапамагаюць пабуджальным сказам. Яны прымаюць такую форму: *Паўтары тры разы. Не згубі грошы.*

- Якія словы «дапамагаюць» пабуджальным сказам?

- Чым адрозніваюцца апавядальны і пабуджальныя сказы ў падпісах да малюнкаў?

Ты ідзеш павольна.
Ідзі хутчэй.

165. Прачытайце верш і ўрыўкі з вершаў.

1. Мы з табою зноўку марым.
Пойдзем заўтра ў планетарый.
І планеты, і каметы
нам раскрыюць там сакрэты.
Хай наблізіць нас да мары
на хвілінку планетарый!

У. Мазго

2. Давайце, юныя сябры,
па дрэўцу восенню пасадзім!

Х. Гурыновіч

3. Зазлаваў на сонца хлопчык:
— Не свяці мне ярка ў вочы!

Н. Галіноўская

● Назавіце пабуджальныя сказы. У якіх сказах ёсць спецыяльныя «словы-памочнікі»?

Планета́рый — будынак з экранам-купалам, дзе паказваюць зорнае неба.

166. Дапамажыце «словам-памочнікам» давайце і хай знайсці сваё месца ў пабуджальных сказах.

1. Дожджык, пасыпся з вясёлкавай хмары.
... заблішчаць ад цябе тратуары.
2. ... прыціхнем, маўкліва пастанем,
шумець і смяяцца на міг перастанем.

М. Дукса

167. Прачытайце ліст з пажаданнямі. Словам у дужках надавайце патрэбную форму.

Дарагія дзеці! (Быць) шчаслівыя! Заўсёды (верыць), што свет добры, зямля і неба ласкавыя. Усё, што вас акружае, жыве вам на радасць. І вы (радавацца).

● Спішыце, раскрываючы дужкі. Слова, якія вы замянілі, падкрэсліце.

Словы для даведкі: *будзьце, верце, радуйцеся.*

168. Прачытайце. Запомніце ветлівыя выразы.

Чым больш ветліва вы просіце аб паслуге, тым больш ахвотна вам яе робяць. Пабуджальным сказам-просьбам неабходны ветлівыя словы *калі ласка, будзь(це) ласкавы(я), зрабі(це) ласку, будзьце такія добрыя: Будзьце ласкавыя, дапамажыце мне зняць з паліцы чамадан.*

169. Прачытайце. Як ветліва папрасіць аб дапамозе ў такіх абставінах? Складзіце чатыры пабуджальныя сказы і запішыце іх.

1. Вам трэба прабіць талончык у трамваі, а вы стаіце далёка ад кампосцера. 2. Надышоў час гуляць з сабакам, але мультфільм толькі пачаўся. 3. Вы зачэпіліся за нешта вострае. Дзірку ў куртцы можа зашыць толькі мама. 4. Вы купляеце цацку і хочаце паглядзець зблізку, як яна працуе.

170. Прачытайце ўрывак з верша «Суседзі па сусвеце». Якія літары прапушчаны ў словах?

І дарослыя, і дзе..і — усе сусе..і па сусве..е.
Дарагі ты наш сусед! Беражы З..млю

як след!

Мову матчыну шануй. Ведай бохану ц..ну.

Пран..сі праз пакален..і ч..лавечнасць

і сумлен..е.

У. Мазго

- Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары.

Сусвѣт — рус. вселенная.

Клічныя сказы

171. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

Апавядальныя, пыталныя і пабуджальныя сказы могуць быць клічнымі. Усё залежыць ад таго, як яны вымаўляюцца. *Падыдзі сюды.* Кропка ў канцы сказа сведчыць аб тым, што мама сказала гэта звычайным тонам. *Падыдзі сюды!* А гэта яна вымавіла гучна, з хваляваннем у голасе. Пра яе пачуцці сведчыць клічнік.

● Які знак прыпынку сведчыць пра тое, што сказ вымаўляецца з моцным пачуццём?

172. Прачытайце. Выразна вымаўляйце сказы, у канцы якіх стаіць клічнік. Якое пачуццё выражаецца ў кожным з іх (захапленне, сум, здзіўленне)?

1. І заплакалі зайчыкі: «Вох, якая горкая долечка наша! Баішся кожны дзянёчак».
2. Прытаіліся ў канаве жабянятак двое. На ўвесь поплаў закрычала ў здзіўленні Зоя: «Ды яны ж зусім падобны! Гэта брат з сястрою». (П. Прануза)
3. Зубр — самая магутная жывёліна беларускіх лясоў. Колькі ў ім сілы і прыгажосці!
4. Птушкай песня ўзнялася. Гэта флейта залілася: «Як падобна я на самога салаўя!» (В. Лукша)

П'оплаў — заліўны луг.

Клічнымі называюцца сказы, якія вымаўляюцца з асаблівым пачуццём. У канцы апавядальных і пабуджальных клічных сказаў ставіцца клічнік: *Ой, які ветлівы хлопчык! Вітаем вас у нашым горадзе! Жывіце сумленна і дастойна!*

У канцы пытальных клічных сказаў ставіцца спачатку пытальнік, потым клічнік: *Хто дазволіў табе ўключыць камп'ютэр?!*

173. Разгледзьце малюнак. Што могуць выражаць клічныя сказы?

Прывітанне

Вітаю Вас, капітан!

Віншаванне

Віншую з перамогай!

Заклік

*Заўсёды наперад!
Ніколі назад!*

Пажаданне

*Дапамагайце сябрам
у падарожжы!*

Моцнае пачуццё

*Мы будзем вельмі
вас чакаць!*

174. Прачытайце. Спішыце клічныя сказы. Рас-
тлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў канцы іх.

Бацька і сын падняліся на высокую гару.
Бацька кажа:

— Як прыгожа ўнізе пад намі!

— Навошта ж мы ішлі гэтак доўга ўгару?

* * *

Ранак тоне ў тумане.

Ноччу цёплы дожджык ліў.

Глянула ў акно Аксана:

— Хто так многа накурыў?!

П. Прануза

175. Прачытайце. Запомніце ветлівыя выразы.

Віншую цябе з Новым годам!

Жадаю табе радасці і поспехаў!

Прыемнага вам падарожжа! Шчаслівай да-
рогі!

● Складзіце дыялог па ўзоры.

У з о р:

— *Жадаю табе вясёлых канікул!*

— *Вялікі дзякуй! І я табе таксама!*

176. Прачытайце. У чым памыляўся Петрусёк?

Аднойчы Петрусёк стаў чытаць кніжку
ўслых. Прачытаў першы сказ і спыніўся.

— Што ж ты змоўк?

— Тут, татка, кропка стаіць. Трэба спыніцца і памаўчаць.

Стаў чытаць далей. Але на гэты раз закрычаў на ўсю кватэру.

— Чаго ты крычыш? — напалохалася мама.

— Тут жа клічнік стаіць!

Добра, калі ўмееш чытаць. Але і чытаць трэба ўмець.

Паводле У. Краўчанкі

● Ці адной толькі гучнасцю адрозніваецца вымаўленне клічных сказаў?

177. Выразна прачытайце. Назавіце клічныя сказы.

Усе жывёліны ў казках бываюць добрыя і злыя. А пра каня ніхто ніколі не сказаў нічога благога. Казкі славяць розум, дабрыню, адданасць каня. Ён сапраўды варты самай высокай пахвалы!

Спрадвеку конь дапамагаў чалавеку здабываць хлеб надзённы. Ён дзяліў з гаспадаром нялёгкую працу. Цані каня, беражы яго, шануй!

Паводле А. Чаркасава

● Растлумачце правапіс выдзеленых літар.

● Падрыхтуйцеся пісаць тэкст пад дыктоўку.

Нічо́га благо́га — рус. *ничего плохого*.
Адда́насць — рус. *преданность*.
Ва́рты — рус. *достоин*.

178. Прачытайце. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку ў канцы сказаў.

Маленства! Як бясконца дорага яно кожнаму! Пара, калі ўсё ахвота зразуме..ь, пра ўсё хоч..цца запытацца.

Колькі прыемнага, цікавага знаёмства! Колькі шч..сця і ўцехі ад гэтага! Колькі непа..торных прыгод! Памя..ь старанна захавае іх, зберажэ на ..сё жыццё.

Паводле І. Грамовіча

- Спішыце, устаўляючы патрэбныя літары.
- Падкрэсліце клічныя сказы. Якія яны па змесце: пыталыныя ці пабуджалыныя?

179. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

Некаторыя пыталыныя словы можна сустрэць і ў клічных сказах. Але там у іх іншая роля. Напрыклад, слова **колькі** ў пыталым сказе выражае пытанне: **Колькі секунд у мінуце?** А ў апавядальным клічным сказе яно

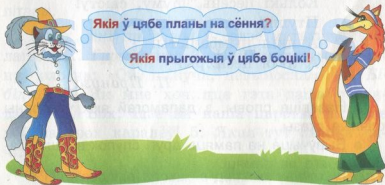
дапамагае перадаць моцнае пачуццё: *Колькі цудоўных цацак у гэтым магазіне!*

● Як «працуе» слова *колькі* ў пыталым і апавядальным клічным сказах?

блішчаць

180. Прачытайце сказы парамі. Параўнайце іх змест і інтанацыю.

1. *Якое* марожанае ты выбраў? — *Якое* смачнае марожанае мы елі! 2. *Як* вы сябе адчуваеце? — *Як* блішчаць ільдзінкі на сонцы!

● Назавіце пыталыя сказы і пыталыя словы ў іх.

● Назавіце клічныя сказы і словы, з дапамогай якіх яны ўтвораны. Якія пачуцці перадаюць гэтыя сказы (захапленне, задавальненне, сум)?

Захаплённые — рус. восхищение.

Задавальнённые — рус. удовольствие.

Сум — рус. грусть.

181. Прачытайце, сачыце за інтанацыяй. Раствучайце знакі прыпынку ў канцы сказаў і правяліце прапушчаных літар.

А ці бы.. ты ў лесе рана?

Чуў ты лесу галасы?

Ветрам ён расхвал..ваны,

звоніць кроплямі р..сы.

Колькі песень, шуму, свісту!

Птушкі тут гаспадары.

А якія цымбалісты!

А якія песн..ры!

П. Прануза

- Назавіце словы, з дапамогай якіх утвораны клічныя сказы.

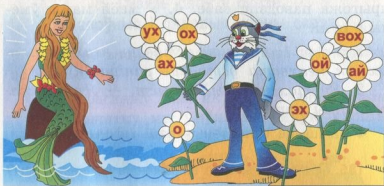
- Вывучыце на памяць другі слупок верша. Запішыце яго на памяці.

182. Прачытайце. Назавіце «словы-памочнікі» клічных сказаў.

1. Ах, ты сёння выглядаеш цудоўна!

2. Ой, што ты такое кажаш?!

3. Эх, зноў я не паспеў на трэніроўку!

183. Спішыце сказы, устаўляючы прапушчаныя літары.

1. Ах, які пр..гожы ў садзе матылёчак залаты! (Х. Гурыновіч) 2. Чайнік носам чмыхнуў злосна: «Ой, п..куча, невыносна!» (А. Бібіцкі) 3. Як мне хоч..цца гэта дзіва паглядзець! 4. Вох, ідзе на наша царства в..лікае войска трох каралёў! 5. Якая тут сварка пач..лася!

● Падкрэсліце словы, з дапамогай якіх утвораны клічныя сказы.

184. З дапамогай спецыяльных слоў і інтанацыі вусна пераўтварыце сказы ў клічныя.

1. Я баюся гэтых жучкоў. 2. У маёй шафе аказалася многа зламаных цацак. 3. Ты не-

прыгожа паводзіш сябе. 4. У маёй мамы ўмелыя рукі.

У з о р: 1. Раніцай уставаць неахвота. — Ох, як неахвота ўставаць раніцай!

2. Ён таленавіты артыст. — Які ён таленавіты артыст!

- Запішыце складзеныя вамі клічныя сказы.

185. Прачытайце. Што выражаюць клічныя сказы?

В..сна. Як пахне ў лесе кліновым сокам, маладой хвой! А як спываюць птушкі! Ідзе Ядвіска, слухае птушак. У адной руцэ снедак дзеду, у другой — пучок вярбы. Колькі жоўтых пухнацікаў на ёй!

— З добрай раніцай, дзеду!

— Прывітанне, унучка! Хадзі сюды хутчэй!

Паводле М. Лынькова

- Спішыце, устаўляючы патрэбныя літары.

186. Прачытайце, устаўляючы ў клічныя сказы патрэбныя словы.

... добрыя словы сказаны пра каня! ... легендаў, паданняў і казак устаўляюць хутканогага прыгажуна! «Бог стварыў каня, злавіўшы ў жменю вецер», — кажуць на Усходзе.

- Запішыце першыя два сказы.

Сувязь слоў у сказе. Галоўныя і даданыя члены сказа

187. Прачытайце. Разгледзьце малюнкi. Адкажыце на пытанні.

Я раскажу вам, як нараджаюцца сказы.
Спачатку мы ўяўляем нейкую карціну
ці падзею цалкам.

Потым падбіраем словы, каб назваць тое,
пра што мы думаем.

Нарэшце мы ставім кожнае слова на сваё месца ў патрэбнай форме. Слова становяцца членамі сказа.

Летам я з сябрамі паеду ў спартыўны лагер на мора.

- Як словы становяцца членамі сказа?
- Якія «словы-памочнікі» спатрэбіліся, каб злучыць члены сказа?

Словы, з якіх складаецца сказ і да якіх можна паставіць пытанні, называюцца **членамі сказа**.

188. Прачытайце. Як вы разумееце выразы *гамоняць сосны, люстраная вада*?

На беразе возера

На беразе возера раскінуўся сасновы лес.
Унізе сцелецца верас. Над верасам гамоняць сосны. Яны расказваюць чароўныя казкі.

Возера маўчыць. На пясок павольна набягаюць хвалі. Чайкі лётаюць над люстранай вадой.

Паводле Я. Брыля

- Якое слова абазначае, пра што ці пра каго гаворыцца ў кожным сказе?

● Якое слова абазначае, што аб гэтым гаворыцца?

У з о р: *На беразе возера раскінуўся сасновы лес.* Слова *лес* называе тое, пра што гаворыцца ў сказе. Аб лесе гаворыцца, што ён *раскінуўся*.

Слова, якое называе тое, пра каго ці пра што гаворыцца ў сказе, — гэта **дзеянік**. Дзеянік адказвае на пытанні *хто? што?*

Слова, якое называе тое, што гаворыцца пра дзеянік, — гэта **выказнік**. Выказнік адказвае на пытанні *што робіць? што зробіць? што рабіў? і г. д.*

Дзеянік і выказнік — **галоўныя** члены сказа.

189. Прачытайце. Назавіце ў кожным сказе дзеянік і выказнік.

Сустрэча

Паліўнічы стаміўся. Ён сеў на паваленую бурай сасну. Уверсе над галавой тряснула галінка. Чалавек падняў галаву. На сасне прытоена сядзела вавёрка. Звярок трымаў у лапах зялёную шышку.

Раптам у паветры прамільгнула вогненная паласа. Гэта вавёрка скокнула на суседняе дрэва.

Паводле З. Бяспалага

● Спішыце першыя чатыры сказы. Устаўце прапушчаныя літары. Падкрэсліце ў сказах дзейнік і выказнік па ўзоры.

У з о р: Паляўнічы стаміўся.

190. Разгледзьце малюнак. Які сказ зашыфраваны ў ім? Запішыце сказ, які ў вас атрымаўся. Падкрэсліце дзейнік і выказнік.

● Выкарыстоўваючы малюнак, прыдумайце сказ, у якім былі б галоўныя і даданыя члены.

191. Прачытайце. Якія літары прапушчаны ў словах?

Ён в..лікі і прыгожы, шмат лю..ей
павезці можа.

Як па вуліцы ідзе, дык напружана гу..е:
— Я па вуліцы імчу. Усе с..дайце! Пракачу!
Мы заходзім па чарзе. І тралейбус

нас в..зе.
У. Карызна

● Выпішыце з выдзеленых сказаў дзейнікі разам з выказнікамі.

● Знайдзіце ў вершы пабуджальны сказ. Які ён па інтанацыі?

192. Прачытайце. Назавіце ў сказах дзейнікі і выказнікі.

Яшчэ на ўзлес..і снег л..жыць.

Але шпакі ўжо шч..бечуць.

Звіняць па трубах капяжы.

І кроплі падаю..ь на плеч..

С. Грахоўскі

- Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары.
- Падкрэсліце ў кожным сказе дзейнік і выказнік.

Капяжы́ — рус. *капели*.

звіне́ць

193. Прачытайце. Адкажыце на пытанні.

Сказы могуць быць розныя: ад кароткіх сказаў-ліліпутаў да доўгіх сказаў-волатаў. Самыя кароткія сказы складаюцца толькі з галоўных членаў сказа: *Прышла зіма*. Да галоўных членаў могуць далучацца іншыя члены сказа — даданыя: *З краю вечных снягоў прышла да нас прыгожая і халодная зіма*.

- Як называюцца члены сказа, якія далучаюцца да галоўных?
- Прывядзіце прыклады сказаў, у якіх акрамя галоўных ёсць і даданыя члены.

Даданыя члены сказа далучаюцца да дзейніка і выказніка, дапаўняюць і паясняюць іх.

Даданыя члены сказа могуць адказваць на пытанні: *які? чый? каго? з кім? дзе? куды? калі?* і іншыя.

194. Разгледзьце малюнак, прачытайце сказ. Звярніце ўвагу, якое качаня ляціць за мамай-качкай, а якія качаняты плывуць за татам-качарам. Падумайце, чаму гэта так.

Вечарам нас запрасіў у госці школьны сябар.

- Назавіце даданыя члены сказа і пытанні, на якія яны адказваюць.
- Якія даданыя члены залежаць ад дзейніка, якія — ад выказніка?

195. Прачытайце. Устаўляйце ў сказы даданыя члены па пытаннях. Змяняйце словы для даведкі так, як патрабуе сэнс.

Валя вучыцца (дзе?) у Валіны бацькі ходзяць (куды?) на Дома застаецца (якая?) ... бабуля. З цяжкасцю спраўляецца яна (дзе?) ў І Валя дапамагае (каму?)

Паводле Г. Захарэнкі

Словы для даведкі: работа, школа, бабуля, старэнькая, хата.

196. Разгледзьце малюнак. Які сказ атрымліваецца з цаглінак-слоў?

• Запішыце сказ. Падкрэсліце ў ім дзейнік і выказнік. Назавіце даданыя члены сказа.

Падму́рак — рус. фундамент.

197. Складзіце са слоў сказы і запішыце іх.

1. Учора, Таня, ліст, атрымала, ад, сяброўкі.
2. Малая, вершы, Алінка, чытае, выразна.
3. У, бабулі, маёй, жыве, прыгожая, кошка.

• Падкрэсліце ў сказах дзейнік і выказнік.
• Вусна пастаўце пытанні ад дзейніка і выказніка да ўсіх даданых членаў сказа. Потым — ад адных даданых членаў сказа да іншых.

У з о р: Народныя казкі вучаць нас дабру. Казкі (якія?) народныя. Вучаць (каго?) нас. Вучаць (чаму?) дабру.

198. Аднавіце сказы, каб атрымалася віншавальная паштоўка для бабулі.

Дарагая мая бабуля!

цябе з нараджэння! Зычу табе
 здароўя і гадоў жыцця. Будзь
такая ж і , як заўсёды. Ты ў мяне
самая ! цябе.

Твая Ядзя.

- Запішыце віншаванне, якое ў вас атрымалася.

Словы для даведкі: *лепшая, віншую, цалую, добрая, вясёлая, днём, доўгіх, моцнага.*

Словазлучэнне

199. Прачытайце. Разгледзьце малюнак. Адкажыце на пытанне.

Словы жывуць у сказе не паасобку. Яны звязваюцца адно з адным па сэнсе, сябруюць. І сябруюць яны парамі. Сувязь слоў у такіх парах вызначаецца па пытаннях.

- Якія пары «слоў-сяброў» сустрэліся вам у гэтым сказе? (Дзейнік з выказнікам не называйце.)
- Як вызначаецца іх сувязь у сказе?

200. Прачытайце сказы.

Вечарам белаваты туман ціха апускаўся на зямлю. Поўны месяц павольна ўсходзіў з-за лесу.

- Выпішыце са сказаў спачатку дзейнік разам з выказнікам. Потым — іншыя словы, звязаныя парамі па сэнсе.

У з о р: Туман апускаўся.

Туман (які?) белаваты, апускаўся (як?) ціха, апускаўся (калі?) вечарам, апускаўся (куды? на што?) на зямлю.

Два словы, звязаныя паміж сабой па сэнсе, — гэта **словазлучэнне**. У словазлучэнні адно слова залежыць ад другога: *спяшацца* (куды?) *дамоў*.

Дзейнік і выказнік словазлучэннем не з'яўляюцца, бо яны ўтвараюць сказ.

201. Прачытайце. З кожнага сказа выпішыце спачатку дзейнік з выказнікам, падкрэсліце іх. Затым выпішыце словазлучэнні. Вусна стаўце пытанні ад аднаго слова да другога.

Восенню

Непрыметна праляцела лета.

Апусцеў за вёскаю палетак.

Вецер распранае ў садзе дрэвы.

Не гучаць птушыныя напевы.

І. Муравейка

У з о р р а з в а ж а н н я: Палетак апусцеў — дзейнік і выказнік. Гэта не словазлучэнне. Паставім пытанне ад выказніка да даданага члена сказа: *апусцеў* (дзе?) *за вёскаю* — гэта словазлучэнне.

● У якім сказе даданы член сказа залежыць ад дзейніка, а ў якіх — ад выказніка?

202. Прачытайце пары слоў: Знайдзіце сярод іх дзейнікі з выказнікамі.

• Аднавіце сказы, з якіх былі выпісаны гэтыя пары слоў, і запішыце іх. Падкрэсліце дзейнік і выказнік.

203. Прачытайце. Назавіце словазлучэнні.

Віншую цябе, сонейка свеціць, піша вершы, доўгае паліто, выйшлі разам, лета прыйшло, заварыў чай, хутка прыйдзе, выконвае заданне, вясёлае падарожжа, браты сустрэліся, госці спазняюцца, вельмі ціха.

- Раствумачце правапіс выдзеленых літар.
- Выпішыце словазлучэнні. Падкрэсліце ў іх словы, ад якіх ставяцца пытанні.

204. Прачытайце. Знайдзіце даданыя члены сказа, якія адказваюць на пытанні *якая? якое? якімі?* Ад якіх слоў ставяцца гэтыя пытанні?

Белымі сняжынкамі ўся дарожка ўсеяна.
Была ў полі рэчанька, ды не стала. Дзе яна?
Азярцо празрыстае за сямом свяцілася.
Посцілка бялюткая на яго звалілася.

С. Шушкевіч

● Выпішыце гэтыя даданыя члены сказа разам са словамі, ад якіх вы ставілі пытанні.

У з о р: *сняжынкамі (якімі?) белымі.*

205. Прачытайце. Растлумачце правапіс прапушчаных літар.

Першыя зоркі замігацелі на небе. Месяц падня..ся над лесам. Лёгкія хмаркі выс..і-лалі месяцу даро..ку. З вёскі чуліся в..сёлыя гукі гармоніка.

● З кожнага сказа выпішыце спачатку дзейнік з выказнікам, потым — словазлучэнні. У дужках стаўце пытанні.

У з о р: Зоркі замігацелі. Зоркі (якія?) першыя, замігацелі (дзе?) на небе.

206. Прачытайце. Да кожнага словазлучэння падбярыце процілеглае па сэнсе і запішыце па ўзоры.

У з о р: *цёмная ноч — светлы дзень.*

Цёмная ноч, ранняя вясна, халодная зіма, светлы дзень, хутка астываць, позняя восень, цёплае лета, павольна награвання.

● Вусна складзіце сказы з трыма словазлучэннямі на выбар.

207. Прачытайце загадку і адгадайце яе. Вусна вызначце сувязь слоў у першым сказе з дапамогай пытанняў.

Чырвоны сабака ў печы гуляе.

Ніколі не брэша, а рукі кусае.

М. Пазнякоў

- Растлумачце правапіс выдзеленых слоў.
- Запішыце загадку па памяці.

208. Прачытайце словы. Складзіце з іх сказы.

Стары, рос, пад, ялінкай, баравік. Заўважыў, чалавек, грыб, адзін. Грыбнік, каля, баравіка, прысеў. Момант, у, гэты, шмыгнула, з-за, грыба, мышка. Пад, шляпку, чалавек, зірнуў. Было, там, мошак, многа. Тут, схава-

ліся, страказа, і, вусень, нават. З, раніцы, ішоў, самай, дожджык. Вось, грыб, гэтых, жыхароў, і, сабраў, пад, шапкаю, сваёю.

- Два апошнія сказы запішыце.
- Знайдзіце ў іх члены сказа, якія адказваюць на пытанні *калі? дзе?*
- У апошнім сказе назаўсёды ўсе словазлучэнні.

209. Дапішыце патрэбныя словы так, каб атрымаліся словазлучэнні.

(*Якія?*) ... дранікі, (*якое?*) ... паветра, жадаю (*чаго?*) ..., прыехаў (*куды?*) ..., не прышоў (*чаму?*) ..., расказала (*аб чым?*) ..., цвітуць (*калі?*) ..., (*якая?*) ... морква.

Словы для даведкі: у вёску, аб сустрэчы, поспехаў, свежае, улетку, з-за дажджу, смачныя, спелая.

- Запішыце словазлучэнні. Падкрэсліце ў кожным з іх слова, ад якога ставіцца пытанне.

У з о р: смачныя дранікі, цвітуць улетку.

- Вусна складзіце сказы з тымі словазлучэннямі, у якіх ёсць слоўнікавыя словы.

улётку

вусень

цвісці

210. Прачытайце. Да слоў правага слупка падбярыце словы з левага слупка так, каб атрымаліся словазлучэнні.

чацвэр

прыехаў	заспявалі
птушыная	дзень
расла	пад гарою
звонка	на ўзгорак
сонечны	песня
выбеглі	у чацвер

● Запішыце словазлучэнні. Падкрэсліце ў кожным з іх слова, ад якога ставіцца пытанне.

У з о р: прыехаў (калі?) у чацвер.

211. Прачытайце. Выпішыце са сказаў усе словазлучэнні.

Першыя замаразкі ўбіралі інеем астуджаную зямлю. Ляцелі ў вырай познія птушкі. Хуткія хмары абганялі птушак, хавалі празрыстае сонца. Вецер пырскаўся халодным дажджом.

Паводле М. Лынькова

- Растлумачце правапіс выдзеленых літар.
- У якім значэнні ўжыты выдзеленыя словы: прамым ці пераносным?

1. Што выражае сказ? Ад чаго залежыць знак прыпынку ў канцы сказа?

2. Якія сказы называюцца апавядальнымі?

3. Якія сказы называюцца пыталымі?
З дапамогай якіх слоў яны ўтвараюцца?

4. Што выказваецца ў пабуджальных сказах? Складзіце сказы, якія выражаюць просьбу і загад.

5. Як вымаўляюцца клічныя сказы? Што яны звычайна выражаюць?

6. Якія члены сказа называюцца галоўнымі, якія — даданымі? Ці з'яўляюцца дзейнік з выказнікам словазлучэннем?

7. Запішыце пад дыктоўку слоўнікавыя словы: *воблака, вусень, звінец, капялюш, павук, улетку, цвісці, чацвер.*

ПАЎТАРЭННЕ	3
Гукі і літары. Алфавіт	3
Галосныя гукі пасля цвёрдых зычных. Іх абазначэнне на пісьме	6
Галосныя гукі пасля мяккіх зычных. Іх абазначэнне на пісьме	10
Звонкія і глухія зычныя гукі. Іх абазначэнне на пісьме	13
Цвёрдыя і мяккія зычныя гукі. Абазначэнне мяккасці зычных на пісьме ...	16
Гукі [д], [т], [дз'], [ц']. Іх абазначэнне на пісьме	20
Зычныя гукі, няпарныя па цвёрдасці-мяккасці. Іх абазначэнне на пісьме	23
Напісанне слоў з <i>ў</i>	27
Падоўжаныя зычныя гукі. Іх абазначэнне на пісьме	30
Напісанне слоў з раздзяляльнымі знакамі	33
СЛОВА І ЯГО ЗНАЧЭННЕ	37
Лексічнае значэнне слова	37
Слова як назва прадметаў, прымет і дзеянняў	45

Адназначныя і мнагазначныя словы	55
Сінонімы	59
Антонімы	62
СКАЗ	67
Агульнае паняцце пра сказ	67
Апавядальныя сказы	71
Пытальныя сказы	74
Пабуджальныя сказы	84
Клічныя сказы	92
Сувязь слоў у сказе. Галоўныя і даданыя члены сказа	101
Словазлучэнне	109

SLOVO.WS

Валынец, Т. М.

В15 Беларуская мова : падруч. для 3-га кл. агульнаадукац.
устаноў з рус. мовай навучання. У 2 ч. Ч. 1 / Т. М. Ва-
лынец [і інш.]. — Мінск : НІА, 2007. — 120 с. : іл.
ISBN 978-985-465-262-7.

УДК 811.161.3(075.3=161.1)
ББК 81.2Бел-922